

פליטה מני קדם

או

שרירי קביעת שנים מדור עורא ונחמיה.

מאת חיים יהואל בארנשטיין (ווארשא).

מצרים ארץ הפלאות מאז ומקדם לא תחדל גם היום להראותנו נפלאות, ושפני טמוני ספירוסיה אשר גלו לנו המון תעלומות בקורות ימות עולם ובחקרי קדמוניותיהם, הפיצו לנו היום אור גם על סדר השבון הזמנים וקביעת חרישים ושנים בימי עורא ונחמיה.

שני הכמים ידועים בארץ אנגליה הוציאו לאור זה עתה בדפוס קבוצת שטרות שונים נחובים על עלי ספירוס וכתובות חרסיות (כתובות עלי חרס Ostraka) שנמצאו בסונה אשר במצרים⁽¹⁾. המציאות האלה יקרות הן לחוקרי קדמוניות מכל צד אשר נשקף עליהן, כי יפצו אור על הכונת לשון ארמית (שכה נכתבו השטרות והכתובות) ועל דקדוקה, על מעמד ההשכלה בימים ההם וכיוצא באלה⁽²⁾. אבל אני לא באתי בזה לדבר בענינים אלה שכבר האריכו בהם החכמים המוציאים את הצמנות האלה לאור יומם, אך כל המציא לדבר פה על דבר אחר אשר חשבו שני החכמים האלה לנכון (באשר אמרו מפורש בהקדמתם) שלא להכניס את עצמם בו כל עיקר — בדבר השבון הזמנים וקביעת העתים אצל היהודים בימים ההם אשר לא ידענו עליו עד כה כל מאומה.

Aramaic Papyri discovered at Assuan, by A. H. Sayce and A. E. ⁽¹⁾
Cowley. London 1906. אל הספר היפה הזה נפסחו גם כל החמנות הטוטוגרפיות מכל הכתובות הנמצאות בספר.

⁽²⁾ ואעיר רק על דבר אחד. בין מצוי הכתים שירובו על אחדותם בשטרות נאמר במקום אחד „אנורא זי יהה אלה“ (שפר E) ובמקום אחר „אנורא זי יהו אלה“ (שפר I) כלומר: מובח ד' אלחום. הנראה מזה כי דברי הנבואה ביום התוא יחיה מובח ל' בתוך ארץ מצרים (ישעיה י"ט י"ט) שלמי המובא בתלמוד (מנחות ק"ט ע"ב) סמך עליה חנוני בכנותו מקדשו במצרים, נתקמו שנים רבות לפניו, ואולי עוד בדרו של הנביא בעצמו.

א.

זמני השמרות, סדר חשובנו למלכים וערכם בכרונולוגיה הכללית.

כל השמרות האלה אשר יכלו ימי שלשה דורות ומלם לבית אחר יהודי הם (למחטיה בר ידניה ויורשיו), שבעלו דבריהם וסופריהם וגם עדיהם רובם ככולם יהודים הם, כאשר יוכיחו עליהם שמותם, כתובים כולם במצרים במאה החמישית לפני המנין הרגיל, בספק שהיתה הארץ הזאת תחת ממשלת מלכי פרס, ולכן זמני השמרות שהם כתובים חמיר בראשם נושאים עליהם סימנים שונים ומורכבים מיסודות שונים: בראשונה יזכר מספר היום והחדש לפי חרשי הלבנה של היהודים כפי השמות שהעלו עמהם מכלל, אחריו יבוא הוסף לפי חרשי החמה, שהיו נהוגים במצרים⁽¹⁾ ובאחרונה — מספר השנה שהיא נמנית חמיר למלכי פרס. את זמני השמרות האלה הננו נותנים פה כתיבתם, לא שניתי בהם דבר, וולתי שהחלפתי את ציוני המספר שלהם באותיות המספר שלנו⁽²⁾.

(A) ביח לאלול הו יום כיה לפתח: שנת טיו חשיארש מלכא.

(B) ביח לכמלו הו יום יו לחתות שנת כיא ראש מלכותא כוי ארתחשמש מלכא יתב בכרסאה.

(1) שנת המצרים הקדמונים היתה בת סמיה יום (בלי הוספת רביע) ונחלקה לשנים עשר חרש בני שלשים שלשים יום, ואל החדש האחרון נלוו עוד חמשה ימים הנקראים כשם ימי השלום. והנני נותן בזה שמות החדשים כסדרם באותיות עבריות ורומיות. (א) תחות (Thoth), (ב) פאופי (Phaophi), (ג) תתור (Athyr), (ד) חויק או חוהק (Choiak), (ה) טיבי (Tybi), (ו) מכיר (Mechir), (ז) פמנות (Phamenoth), (ח) פרמותי (Pharmuthi), (ט) פחנס (Pachon), (י) פאיני (Payni), (יא) אפיפי (Epiphi), (יב) מסורע (Mesori). את שמות החדשים שבשמרות נתתי כפי דרך כתיבתם בהם. הנשיא בספר העיבור (צד 108) נתן את שמות החדשים כפי דרך כתיבתם בערבית, ומפני שנפלו בהם שלשות בדפוס הנני כותבם פה עם תקניהם: תות, כיבה, [באבה], התור, ביותך, [כיהאך], טובה, אמשיה, (כרחמית) [ברטהאת], ברסורא, כשנס, [פונה] [בונה], אכוב, מסורי [מסרי], ואם אוסיף עוד שראש חדש תחות בשנה הראשונה לנבונאסר חל ביום כיו פברואר 747 לפני מנין הרגיל (ג"א י"ד ליצירה) הנת יוכל כל קורא משכיל לחזור ולחשוב את זמני השמרות ולכוונם עם וום החדש (וחשב לפי המנין הרגיל).

(2) סופרי השמרות משתמשים בציונים מיוחדים למספרים, כדרך שנהגו בהם גם הכנענים (פעניצית) בכתובותיהם. המספר עשרה דומה אצלם לאות יוד שלנו אלא שגגה רתב יותר (או לאות ריש ככתב משימא אצלינו שגגה עכה יותר), מספר עשרים דומה לדלת או ד ככתב משימא שלנו והאחרים ציוני ע"י קוים עומדים ומצורפים שלשה שלשה לחעודף על שלשה, אחר או שנים, יכתב לבדו. ופעמים עשו הסופרים את הקו האחרון משופע נמוך כראשן לצד שמאל, והמוביל נסתפק אם יש לחשבו אם לא, אולם בעיקרנו המספרים עם שנות מלכי פרס נמצא בלי כל פקסוק כו. הקו הזה הוא בן המנין.

- (C,D) בכ"א לכסלו הו' יום [כ]יא למסורע שנת ו' ארתחשמש מלכא.
 (E) בג' לכסלו הו' יום י' לירח מסורע שנת י"ש ארתחשמש מלכא.
 (F) ב"ד לאב הו' יום י"ט לפחנס שנת כ"ה ארתחשמש מלכא.
 (G) בכ"ד ל[ת]ש[ר]י [נ]י מלא כ"ט לירח אפס[י] שנת כ"ה ארתחשמש מלכא.
 (H) ב"ה אלול הו' פא[נ]י ש[נ]ת ד' דריוהוש מלכא.
 (I) בג' לכסלו שנת ח' הו' יום י"ב לתחות שנת (ח') [ט"ו] דריוהוש מלכא.
 (K) בכ"ד לשבט שנת י"ג הו' יום ט' לתחור שנת י"ד דריוהוש מלכא.
 במס' נלך הלאה עלינו לדבר במלין מעשות על דברים אחרים שצריכים ביאור ועל דבר התיקונים שעשינו במקצת מן השטרות.

(A) המלך חשיארש הוא שם המלך הפרסי הנקרא בפי סופרי היונים בשם קרקסס, ודרך כתיבת המלה הזאת בשטר תוכירנו מ"ד את השם אחשוורוש או אחשרש (אסתר י' א' לפי הכתיב) שבמקרא (באלף נוספת), אשר כבר הכירו בו חוקרי דברי הימים את קרקסס אף שהוקשה להם למצוא דמיון ביניהם. ובאמת השם חשיארש קרוב יותר להבנת השם הזה בפרסית כְּשִׁירְשָׁא, וכן השם ארתחשמש שבשטרות וארתחשסתא שבמקרא קרובים יותר אל השם הפרסי אַרְתַּחְשַׁתְרָא מן השם היוני ארטקסערקסס.

(B) בנוף השטר יש פה מקום קרוע ומן המלים, הו' יום י"ו חסרו האותיות ו ס, המספר המורה על עשרה וגם שלשת הקוים הראשונים של המספר ו' שלא נשארו ממנו כי אם הארבעה האחרונים. והמ"ל שלא הכניסו א"ע בחשבון כלל אמרו למלאות הריוח הפנוי ע"י הוספת שלשה קוים, ועלה ב"דס: הו' יום ז' לתחות; אבל כל איש יראה כי שלשת הקוים הנוספים לא יספיקו למלאות את המקום הפנוי אשר בתמונה הצינקוגרפית. ובאמת צריכים אנו להוסיף עוד ציון המורה על עשרה ויעלה ב"דינו: יום י"ז לתחות. זמן השטר הזה אף שיצא לנו ע"י תיקון אין בו לרעתי בית מיתוש כל עיקר, כי השנה שנכתב בה שהיא כ"א לחשיארש היא שנה ששית לשנה שנכתב בה השטר A הקודם שומנו ברור לגמרי וכן יוכיחו עליה שנות השטרות C, D, E, F, שנכתבו בוטנו של ארתחשמש; ואחרי ששנת השטר B ידועה בכיורר וארבעת האחרים האחרונים מוטנו של תודש בתוים בו באר היטב איכ' יום החדש יוצא בו מאליו. — על מספרי השנים הנפולים ידובר מ"ד. — מלת בוי שזה למלה כרי בארמית שבמקרא (דניאל ו' ט"ו) או למלת כר בארמית המאוחרת שבתלמוד ובתרגומים וכן בכל מקום שראוי לבוא בארמית שבמקרא מלת די נמצא תמורתה בשטרות המלה ו'.

(C) מן הזמן שבשטר, בין לפי חשבון היהודים בין לפי חשבון המצריים, לא נשארו כי אם אודיות אחדות, אבל כבר הכירו המויל סתוך תוכן ענין השטר וכן סדד הבעלים והמסורים והעדים החתומים עליו שהם אותם בעצמם שחתמו על השטר D (מספר העדים עולה ל"ב) ששני השטרות האלה נכתבו ביום אחד. ולענינו אין כל נפקא מינה בדבר, כי סוף כל סוף אין אנו למדים מהם כי אם קביעת תודש אחד.

(D) המיל הרמיסו, הו יום א' למסורע, אבל הדבר הוה אי אפשר כי יום א' למסורע חל בשנה ההיא ביום 11 נובמבר 459 לפני המנין הרגיל, ואם כן חל ר"ח הוא פשוט וברור, ובכל זאת הייתי מספק בו בתחלה, כי קשה היה לי להגיה מסברא לבר, ורסיון אור עיני לא נתנני להבריע הדבר מתוך התמונה הפקטימילית, עד שבא ירדירי החכם רציה יסה ועמר גם הוא על השניאה הזאת, וכשחקר זברק הישב את התמונה הכיר לפני הציון 1 את עקבות הנג של הציון המורה על המספר עשרים⁽¹⁾.

(E) על זמן השטר הוה ידובר עוד להלן (פ"ב).

(G) זמן השטר הוה אינו בטוח לגמרי. את שנת המלך שנשאר במקומו מקום חלק בפקטימילה הוסיפו המיל בנוסח השטר שהרמיסו עפי קרעים קטנים שאי אפשר היה להם לתחם בתמונה צינקונגרסיח; מן היום והחדש העברי לא נשאר בעצם השטר כי אם האות ב וציון המספר ב', אחריו מקום קרוע עד אות ת של תשרי (שחסרה ממנה השין), אחריו המליון וי מלא שאינן ברורות לגמרי, אחיו עוד מקום קרוע ואחריו ששה קיים כתובים שלשה שלשה. המיל הוסיפו בדפוס אחרי ציון המספר ב' ובין אות ת ממלת תשרי ששה קיים עפי המקום הפנוי שמצאום. אכן לא שמו אל לבם כי שם החדש יבוא בכל השטרות האלה עם למד היחס הרושטוק מקום הצריך לשנים או שלשה קיים, ולכן הוספתי אחרי ציון המספר ב' רק ארבעה קיים (בתמונה הפקטימילית נשארה מהם אך נקודה אחת שהיא מן החלק התחתון של הקו הרביעי) ויצא לי בכיד לתשרי, וברבר מספר היום המצרי כבר אמרתי שנשארו ממנו ששה קיים ולפניהם מקום קרוע, וכדי שיהיה היום המצרי מכוון עם היום העברי צריכים אנו להוסיף עוד כיג אשר יכתב בשטרות אלה עי ציון המורה על עשרים, ושלושה קיים אחריו. ויצא לנו כיט לירח אפיסי (אכן להוסיף, הו יום המקום נראה צר ביותר). מכל הדברים האלה נראה שזמן השטר הוה מסופק מאד, אכן לענייננו אין נפקא מינה גם כאן כי קביעת ר"ח אב שלפניו נתונה לנו משטר F ונוכל לדעת קביעת תשרי בקירוב יום אחד. ולא היינו מתעסקים כל כך בשטר הוה ובתיקונו לולא שמצאנו בו סמך להשערה מוכנת מעצמה ואינה זקוקה לראיה, וגם אם יסול התיקון שאמרנו לעשות בשטר הוה לא יגרום כל נרנוד להשערה ששערינו בענין קביעת חדשים ואשר ידובר עליה להלן (פרק ב').

המלים, וי מלא מוסבות על אלול שקדם לתשרי, ועל הדרך שאמרנו אחמד עבדין (משואות) אמלא לא עבדין (ריה כיב עיב) שפירושו אם היה החדש שעבר חסר או מלא. גם הבבליים הקדמונים הכדילו בחשבונותיהם את החדש שנראה בומנו

⁽¹⁾ החכם הנכבד הוה נהג עוד עמי טובת עין וחשב בשבילי את המולדות האמתיים וקצי הראיה הערוכים בלוח, דבר אשר כמעט נמנע היה ממני לעשותו מפני רסיון אור עיני. הנני נותן לו בזה תודתי בקהל וקיים בו מקרא שכתוב: טוב עין הוא יבורך.

מן החדש שלא נראה בזמנו, והיו מציינים אצל שם החדש ציון 1 אם היה החדש

שעבר מלא וריח הנכנס נקבע ביום ל"א; ולהפך, היו מציינים אצל החדש מספר 30 אם היה החדש שלמניו חסר וריח הנכנס נקבע ביום שלשים לחדש היוצא (עין עפ"ינג, אסטרנאמישעס אויס באבילאן צד 15, וקונלער באבילאנישע מאנרס-בערעכנונג צד 36). אולם מפני שלא מצאנו באחד משאר החדשים שבשטרות ההוספה זו מלאי אולי יש לשער כי לא כתבו כן כי אם בזמן שהיו שני חדשים מלאים זה אחר זה שהיה דבר היוצא מן הרגיל, כמו שאמרו בבבלי (ריה כ"א ע"א) על ההפך מזה חרי ירחי חסרי קלא אית להו; ויהיה גם מזה כעין סמך להשערותנו שכתבנו להלן שאב ואלול של אותה שנה היו שניהם מלאים.

(H) בשטר הזה כתוב אך שם החדש לבד ולא מספר היום, וכבר נמצא כאלה אצל הבבלים והמצרים (עין לדוגמא Z. D. M. G. חלק ג' צד 144 וארוורד מאיר, עניינישע כרונולוגיע צד 55 בהערה 3) והחוקרים חרצו משמש במקרים כאלה שהכונה לראש החדש (וכמו שמצאנו גם במקרא (שמות י"ט א) בחדש השלישי חמורת באחד לחדש השלישי). ובאמת כאשר אנו רואים בלוח היתה עת ראיית הירח קרובה ליום אחד בפאני והרברים מוכיחים שבו נקבע ריח אלול שליהודים. (I) ברבר תקן שנת המלך בפעם השניה משמנה להשע ידובר עוד מעט לפנינו.

עתה נוכל לגשת ולבקש ולמצא את זמני השטרות וסררי קביעת החדשים היוצאים מהם על פי הלוח שאנו נוהגים סה בצד שאחר זה.

בלוח הזה נמצא: זמני השטרות, שנות המלך שמלך באותו הזמן, מספר השנה לתאריך נבונאסר על פי הקנון של התוכן תלמי, זמני השטרות לפי המנין הרגיל (מספר השנים נחשוב מהתחלה המנין ולמפרע כמה שנים היו לפני המנין) ואחריו הזמן שחל בו ראש החדש שבשטר לפי המנין הרגיל בארופה ולפי חשבון שלנו. מעוף עין קל יספיק להוכיח לנו את אשר כבר פללנו מראש — שחשבון היהודים היה מיוסד גם אז על הרכבת חדשי הלכנה עם שנות החמה, ולכן ראשי החדשים שבשטרות מכוונים עם ראשי חדשינו בקירוב יום או יומים, וכן החדשים אינם נבדלים מחדשינו כי אם לפעמים בחדש אחד, מפני שסדר עבורם לא היה מכוון עם היוצא לנו עתה ממחזור בן י"ט שנה. הדבר הזה היה יכול להספיק לנו, אבל לשלמות החקירה הוספנו עוד טורים אחרים שמהם נוכל להבחין עד כמה היתה קביעתם מכוונת עם מעטד המאורות. באחד מן הטורים קטנו את יום השבוע שבו חל ראש החדש האמצעי שבשטרות, על ידו המולד האמצעי לפי חשבון העיבור שלנו (שאינו נבדל ממולד האמצעי היוצא לפי חשבונות התכונה באסך אלכסנדריא של מצרים, כי אם בשיעור ביו מנוסין לערך שמולד העבור עודף על מולד התוכנים), אצל הסור הזה ימצא המולד האמתי שזמן השעות נחשב בו מחצות היום כמנהג התוכנים (או 18 שעות אחר התחלת היום לחשבון העבור). אחרי כן יבא שיעור הזמן שעבר מן המולד האמתי עד עת ראיית הלכנה, ואצלם קשת המרחק, קשת העומק וקצי

אתר דעת - מכללת הרצוג

האזנה	למאזנה	למאזנה	הזמן מן המולד האמתי עד הראיה	מולד האמתי	מולד העבור	ראש חדש העברי שבשכר			לחשבון הרגיל	האזנה	זמני השטרות וזנות המלכים	סימן			
						יום למאזנה	למנינו	למנין הרגיל							
190.9	79.9	120.0	25 ^h 20 ^m	24 ₈ 6 ^h 10 ^m	ד יו תתרו	ה	אב	ג' ארצ	26 ₈ 471	471	12 ספטמבר	277	18 אולול 28 פחגס	שנת 16 להשיארש	A
17.6	7.1	10.5	16 48	14 ₁₂ 12 40	ה — רכא	ו	א	טבת ג'א רצז	16 ₁₂ 465	464	2 ינואר	284	18 כסלו 17 תחות	שנת 21 להשיארש שנת 1 לארתחשש	B
16.7	7.9	8.8	14 26	8 ₁₁ 15 12	ד יו תתע	ו	א	כסלו ג'א שב	11 ₁₁ 459	459	1 דצמבר	289	21 כסלו 21 מסורע	שנת 6 לארתחשש	C, D
8.4	2.5	5.9	12 1	15 ₁₁ 17 27	ו ד כג	ה	ב	כס השון ג'א שמו	15 ₁₁ 446	446	16 נובמבר	302	3 כסלו 10 מסורע	שנת 19 לארתחשש	E
19.1	7.4	11.7	24 26	12 ₈ 7 15	ב כ קטו	ג	ל	אב ג'א שבא	13 ₈ 440	440	26 אוגוסט	308	14 אב 19 פחגס	שנת 25 לארתחשש	F
25.8	12.0	13.8	26 28	10 ₁₀ 5 2	ה כא תרעב	ז	א	חשון ג'א שכב	12 ₁₀ 440	440	4 נובמבר	308	24 תשרי 29 אפסי	שנת 25 לארתחשש	G
15.8	6.8	8.5	16 28	30 ₈ 14 88	ד י רע	ז	ב	ב תשרי ג'א שכב	2 ₉ 420	420	2 ספטמבר	328	1 אולול 1 מאני	שנת 4 לדריוהוש	H
15.1	4.1	11.0	17 36	12 ₁₂ 11 54	א יג קעט	ב	ל	כסלו ג'א שמו	14 ₁₂ 416	416	16 דצמבר	838	3 כסלו 12 תחות	שנת 8 לדריוהוש שנת 9	I
20.6	18.0	7.6	14 45	16 ₁ 14 58	ו כג תנח	א	כ	כס טבת ג'א שגא	18 ₁ 410	410	10 פברואר	838	24 שבט 9 החתור	שנת 18 לדריוהוש שנת 14	K

האזנה 1800

הראיה, המראים אם אפשר היה לירח להראות אם לא, ועליהם ידובר בספר הסמוך. — וראוי לשים לב לשלשה שמרות שזכרו בכל אחד מהם שני זמנים. לשנות המלכים. ככה נאמר בשטר המסומן באות B: בִּיַּת לַכְּסֵלוֹ הוּ יוֹם יְיָ לַחֲתוּת שְׁנַת כִּיָּא רֵאשׁ מְלוֹכְתָא בְּנֵי אֲרַחְחֶשְׁמֶשׁ מְלֻכָא יֵתֵב בְּכֶרְסָאֵהִי. והנה ברור הדבר כי שנת כִּיָּא שְׁנוֹכְרָה בשטר סתם נחשבה למלך חשיארש וְאִשֵּׁר אֹוִלִי לא נזכר בשמו מפני כְּאִוְרוֹ שֶׁל חִי שֶׁמֶלֶךְ כִּיָּא. שנה לפי הקנון של תלמי. אך למה נזכר מנין השנה לחשיארש המת עם בנו ארתחשמש החי? הדבר הזה יוכל להתפרש בסקירה הראשונה עים דברי התוספתא (ר"ה פ"א) המובאה בכבלי (שם דף ב') מת באדר ועמד אחר תחתיו באדר, מת בניסן ועמד אחר תחתיו בניסן מנין שנה לזה ולזה, ולכן עד ניסן הסמוך חשבו את השנה גם לחשיארש המת, גם לארתחשמש החי; אולם הטעם הזה הוא מופרך מאליו, שהרי בשטר המסומן באות K נזכרו שני זמנים למלך אחר: כַּכִּיד לִשְׁבֵט שְׁנַת י"ג הוּא יוֹם ט' לַחֲתוּר שְׁנַת י"ד דְרִוּוּהוּשִׁי; אולם באמת יש בזה סבה אחרת. הזמנים שבשטרות נחשבים לפי שני מנינים: לפי מנין היהודים והכבליים שהיו מונים להרשי לבנה — ניסן, אייר, סיון וכו', ולפי מנין המצרים שהיו מונים להרשי המת — תחות, פאופי, תחתור וכו'; אך בדבר אחד הושגו שהיו מונים למלכים מראש השנה שאחר עלותם על כסא מלכותם — היהודים מונים מניסן והמצרים מתחות. ולכן בכל זמן שנכתב השטר בספר שבין חדש תחות של המצריים וחדש ניסן של היהודים, המצריים עודפים על היהודים במנין שנות המלך בשנה אחת, כי למצרים כבר התחילה שנה חדשה מתחות, וליהודים לא נתחדשה השנה עד ניסן שאחריו. קסרקס נרצח בקיץ שנת גיא רציו (465 לפני מנין הרגיל) ותשלום השנה נחשבת עוד לשנת כִּיָּא למלכותו — לפי מנין היהודים עד ניסן שנת גיא רציו ולמנין המצריים עד ראש חדש תחות (שחל אז ביום ב' לכסלו גיא רציו), ולכן השטר שנכתב בִּיַּת לַכְּסֵלוֹ הוּא יְיָ לַחֲתוּת הִיָּה לִיְהוּדִים שְׁנַת כִּיָּא לַחֲשִׁיארֶשׁ וְלַמְצִרִיִּים שְׁנַת רֵאשׁוֹנָה לַאֲרַחְחֶשְׁמֶשׁ. וכן הדבר בשטר אות K שנכתב כַּכִּיד לִשְׁבֵט הוּא יוֹם ט' לַחֲתוּר (גיא שניא). שנת השטר הזה היתה לפי חשבון היהודים שנת י"ג לדריוש שלא נתחדשה לו שנה עד ניסן הבא, אבל לחשבון המצריים היתה שנת י"ד מפני שכבר עברו מתחות עד יום ט' לַחֲתוּר הַחֲדָשׁ הַשְּׁלִישִׁי לַמְצִרִיִּים כִּשְׁבַע־עָמִים יוֹם; וכן הוא הדבר בשטר אות I שנכתבו בו שנות המלך פעמים, כי אחר שנכתב השטר למנין היהודים כחדש כסלו הנה היה הדבר לפי חשבונם עוד בשנת י"ד לדריוש שלא כלה עד ניסן שאחריו, אבל לפי חשבון המצריים היה הדבר בחדש תחות וכבר נתחדשה בו לדריוש שנת ט'. והנה כנגף השטר נכתבו שנות המלך גם בראשונה גם בשניה — שנת ח', אבל לפי מה שבידורתי ברור הדבר כי טעות סופר היא (הטעות הזאת נמצאה גם בעצם החמונה הסוטוגרפית) וצריך להכתב בפעם השנית שנת ט'; והטעות מוכחה מתוכה. האחת, כי למה שנה הסופר וכתב מספר אחד פעמים, וזאת שנית, כי כאשר העירונו למעלה דרך הסופרים לכתוב את האחרים שבהשבונוותיהם שלשה שלשה והשארית שאינה מנעת לשלשה נכתבו באחרונה, ואין בכל המספרים השונים שבשטרות האלה (המקסימם

זמן ששים שנה) גם אחד יוצא מן הכלל הזה¹). וכן נכתבו שנות דרויש בשטר כסעם הראשונה שלשה ושנים, אבל כסעם השנית נכתבו שנותיו שלשה שנים ושלושה, אין זאת כי אם אשגרת הקולמוס: הסופר רצה לכתוב שלשה שלשה ושלושה זמעה וכתב סעם השנית, רק שני קוים, ובחשבו כי כתב כהונן וכבר יש בירו ששה הוסיף וכתב שלשה לתשלום חשע שנים שהיו לדרויש לפי מלין המצריים. וזה ברור.

השטרות האלה יתנו בירינו מאוני צדק להכריע במ מחלוקת גדולה שנפלה בין החכמים בענין התחלת ראשי השנה למלכים. נודע הדבר כי התוכן היוני תלמי שחי בימי אדריאנוס קיסר ערך בקנון שלו אח שנות כל המלכים מימי נבונאסר מלך אשור (ניא יד לביע) עד זמנו. כל השנים האלה מתחילות מריה תחות של המצריים (לפי חשבון השנה הנעתקת שהיא בת שסיה יום); אולם מאיזה תחות יתחיל החשבון, אם מאותו שקדם לעליית המלך החדש על כסאו, או מאותו שבא אחרי כן? מהשואת לוחותיו של תלמי עם דברי הימים של קמרי רומי שהיו אחרי יוליוס קיסר (כי לפניו לא היו לרומיים חשבון זמנים ברור וקבוע) יוצא שהשנים נחשבות לתחות שקדם ליום המשח המלך²). אמנם מה היה משפטו של תלמי במלכים אחרים? החכם הצרפתי Freret החליט שהרומיים היו חושבים שנות מלכיהם מראש השנה שאחר עלותם על כסאם, ואידעלעד התאמץ לסתור ראיותיו ולהוכיח שגם הם חשבו מראש השנה שקדם לעלותם על כסאם (עיין אידעלעד, I, 117); והנה השטרות שלפנינו מוכיחים בכיורו כי החכם Freret צדק במשפטו, שהרי השטר B נכתב אחרי מות המלך חשיארש (שנהרג בקיץ שלפני כסלו הכתוב בשטר) ובכל זאת נחשבת השנה הזאת עד ניסן הסוכך לשנת ביא של המלך המת, ושנה הראשונה לארתחשש אינה מתחלת אלא מניסן שאחר זמן כתיבת השטר (המצריים שחשבו את שנת השטר לראש מלכותו של ארתחשש הוא רק מפני שתחלת מנינם מתחות, אבל עד תחות מנו עוד לחשיארש אף שכבר מת³), וכן יחשוב הסופר פורמירוס.

¹ בשטר אות G שורה 24 הדפוסו המריל אצל המלין „כסף שקלף את הסספר ששה בתלוקת הקוים לשלשה שנים ואחר. והתלוקה הזאת נראית שלא כמנהג. אולם די לנו להעיק עין על החמונה הפומפוגרפית ולראות מיד כי יש נקב ומקום קרוע לפני הקו האחרון והריות שביניהם מראה בכיורו כי היו כתובים שם קוים שלשה שלשה ואחר.

² המענין בראיות שחביא אידעלעד יראה שבאמת אין לו ראיות כי אם סימנת מיכריוס והלאה, וכאשר החליט כבר החכם Freret. וכן חשבו הרומיים. בעצמם את שנות קיסריהם סימנת מריאנוס ותלאה מיום 10 דצמבר שקדם ליום עלותם על כסאם (לפני מריאנוס היו חושבים שנות קיסריהם מיום ליום). עיון מה שכתבתי בסאמרי „מחלוקת רס"ג וכן מאיר" בספר היובל לר"צ מקולוב צד 5-184 (ובהוצאה מיוחדת 1-170). לפי דעת החכם אורארד סאיר מנו גם המצריים בימי הדינססיה ה"ב (שהתחילה מלכותה במאה ה"ש לפני המנין הרגיל) את שנות מלכיהם לפי שיטת תלמי, וכן חשבו לפי דעתו גם בימי הדינססיה הכ"ו בימי ממשלת בית תלמי (עיין בספרו עגיפטישע כרונולוגיע צד 55 וצד 187).

³ המנהג היוצא משטר B לפנות למלך המת עד תום השנה שמת בה קרוב מאד

אשר הי במאה השלישית למנין הרגיל, את שנות המלכים מראש השנה שאחרי עלותם על כסאם, וכן נראה באחד מכתבי הממשלה שנכתבו בימי נירון קיסר שגזשבה בו תחלת מלכות נירון מראש השנה שאחרי עלותו על כסאו (ובכתב אתר נחשבה תחלת מלכותו מיום שמלך. עיין במאמרי, מחלוקת וכו' במקום שרשמתי בהערה 2 מעמוד הקדמם) ¹.

שלא היה נוהג כי אם בזמן שהשנים בחיובן והמלוכה היתה עוברת לפי חוקי הארץ מאב לבן, אבל בשעת הירוס ומרד לא היה מקום למנהג כזה. אם התקומם העם להסיר מעליו עול זרים ולהמליך עליהם מלך מקרב אחיהם, או הדעת נותנת כי לא היו מוסיפים למנות למלך שעבר והתחילו מיד בשנה התיא למנות לאיש אשר אתו את רסן הממשלה בידו ולהפך כאשר הורד המורד מכסאו הדלו מיד למנות על שמו. ולכן לא מצאנו לסמורים הכוזב שטרות כי אם משכעת החרשים הראשונים, וכן לא נמצא לנבוכדנאצר השני כי אם מן המחצת השנית של השנה (כמו שתובא להלן בהערה), כי מיד כמות סמורים לא הוסיפו עוד למנות לשמו, וכן כשתפיש נבוכדנאצר השני את המלוכה בידו (אחרי מות סמורים או אולי עוד בחייו) החלו למנות לו מיד במצעת השנה כי שנות המלכים הראשונים נפלו. אחר אשר הושם קץ למלוכת שני המתקוממים, ברזייה ונבוכדנאצר השני, חזרו למנות בשטרות כפי התקן והמנהג המקובל — לקמביו המת. והוא הדבר אשר מצאנו לקמביו שטר שזמנו כ"ז בשבט שנת שמונה למלוכתו, אשר התקשה בו ווייסבאך במאמרו: צור כרונולוגיע דעס קאמביועס (Z. D. M. G. LI, 664) וכן במאמרו (LV, 210), ולא מצא עצה אחרת כי אם למפסקיה לקרא בסכינו חריצא ולומר כי לא נזכר לשום לב לטטר הזה. ולפי דרכנו מאורעות של השנה השמינית לקמביו כך הן: בניסן של שנה זו מת לקמביו, והשטר האחרון הנמצא כתוב על שמו זמנו כ"ג ניסן; ברזייה אשר התקומם עוד ביום י"ד אדר שלפניו תפס מיד את רסן הממשלה בידו. השטר הראשון הכתוב על שמו הוא ב"ט ניסן שכתוב בו שנה אחת למלכה ושטר שני מחדש אייר שכתוב בו שנת עלותו על כסאו, והאחרון ליום א' השירי (שנת א' למלכו). בסוף הפרק הזה התקומם נבוכדנאצר; השטר הראשון על שמו הוא י"ד אלול (שנה ראשונה למלכו) והאחרון כ"א כסלו (שנת עלותו על כסאו). אחרי מותו שבו למנות לקמביו המת עד תום השנה, כאשר יוכח השטר הכתוב על שמו ביום כ"ז שבט. אבל לדריוש לא התחילו למנות כי אם משנה שאחריה, והשטר הראשון הכתוב על שמו הוא מחדש סיון (שנה ראשונה למלכו) (הביאו ווייסבאך מ"ע ה"ג LV, 210). ונמצא עוד שטר אחר לדריוש כתוב בארץ ככל שזמנו הוא כ' שבט בשנת עלותו על כסאו והחכם ווייסבאך שחשב ששנת עלות המלך על כסאו היא מוקדמת לשנה ראשונה למלכו נתקשה בו מאד (שם 618, LI), כי לא היה מסכים עם סדר המאורעות. אולם אם נאמר ששני הסגנונים מורים על שנה אחת נמצא השטר הזה מאוחר מן הראשון, וכל הכריסם יבואו על מכונס. ע"פ הדרך הזה שהיו מונים למלך המת עד תום השנה, היינו יכולים לבאר את המראה שמצאנו שלשה כתבים הנושאים עליהם שם המלך נבוכד, אחר תכות אותו המלך כורש, אם היו הלוותה האלה ברורים לגמרי (ווייסבאך LV, 210 מטיל בהם ספק). ויותר מזה מצאנו שטר אחר שזמנו הוא כ"א אדר שנת עשירית לכורש שמלך רק תשע שנים מקדשות. חוקרי הקורות מתלבטים כשטר הזה (עיין ווייסבאך שם), אולם בתוספתא (גיטין פ"ו) מצאנו שאמרו, אם כתב לאבי אביו כשר, ונראה מזה שלא היו המלכות מקפידות בדבר הזה; ולכן אפשר כי עוד בימי קמביו כתבו לעמים שטרות ע"ש כורש אביו. גם הדבר שמצאנו בפרק אחד שטרות לסמורים ולנבוכדנאצר (שזמנם באלול) אשר מקצת החכמים נוטים ליהס אותם לנבוכדנאצר שלישי, יש לו גומא בתוספתא שם: אם היו מלכים עומדים וכתב לשם אחר מן כשר.

¹ גם בתלמודנו נמצא זכר לשתי השיטות השונות האלה. כי במס' ביב (דף

מתוך זמני השטרות האלה נוכל ללמוד עוד שני דברים הראויים שיתבוננו עליהם חוקרי דברי הומים וסדרי הומנים שבהם. השטר B (כאשר כבר העירונו למעלה) נכתב בחדש כסלו בזמן שקרקסם כבר מה וכנו ארמקרקסם מלך תחתיו, וככל זאת מנו עוד העברים את השנה הזאת לקרקסם המת (וכן מנו לו המצרים עד יום הראשון לחדש תחזת שלאם); מזה נראה שהיה או המנהג לכתוב בשטרות את שם המלך גם אחרי מותו עד חום השנה שמת בה. הרבר הזה ראוי שישמש אליו לב החכמים הקוצבים את מספר שנות המלכים עמי השטרות שנכתבו על שםם, ואם ימצא שטר שנוכר בו שם מלך אין עוד מזה ראה מוכיחה שהיה חי בזמן כתיבת השטר, כי אם שהיה בחיים בשנה שנכתב בה, ואין הרבר נמנע כלל שטר באמצע השנה לפני זמן כתיבת השטר. אם מצאנו לרונמא שטר שנכתב ביום יז לשכט שנת מ"א לארתחשסתא לא נוכל ללמוד ממנו כי אם זאת — שעבר שנת הארבעים למלכותו ונכנס לשנת מ"א, אבל לא כי מת לאחר יז כשכט, כאשר יחליט בלי כל ספקו החכם ווייסכאך (Z.D.M.G. LV, 206), כל זמן שלא נוכיח בראיות שמנהג הבכליים היה משונה מחשבון המצריים והעברים, והיו מונין למלכים מניין שקדם לעלותם על הכסא, כדרך הנוכר בתלמודנו.

מן השטר B יצא לנו עוד כי הסגנון הרגיל בשטרות, בשנת שבת המלך על כסאו וסגנון, בשנת אחת למלכו, הם אך מושג אחר כמלים שונות. השטר נכתב במחצית חדש תחזת וצריכים אנו לומר שעלה על כסאו לפני חדש תחזת (כי קשה להאמין שהגיע השמועה בזמן קצר כזה מפרם למצרים) וככל זאת תכונה השנה הזאת ראש מלכותא, כוי ארתחשסתא יתב בכרסאהי אף שעלותו על כסאו היתה בסוף השנה שקדמה לה. וכן יצא לנו מתוך השטרות C, D, E, F, G, שנכתבו בשנות ו' י"ט וכ"ה לארתחשסתא הזה, אם נחשוב מהם למפרע, כי שנת ניא רציו שהיא לפי השטר B, ראש מלכותא כוי יתב בכרסאהי מכוונת עם השנה הראשונה למלכו. והנה גם בשטרות הבכליים שנכתבו בזמנם של מלכי פרס, נמצא לפעמים הסגנון בשנת עלות פלוני על כסאו ולפעמים בשנת אחת למלכו, וספני שלא נמצא

(קס"ד ע"ב) אמרו: גם פשוט מלך שנה מונים לו שנה, מלך שתים מונים לו שתים, גם מקושר מלך שנה מונים לו שתים, שתים מונים לו שלש; ונראה מזה שבמקושר היו מקרימים למנות מראש השנה שעבר, ובפשוט היו מאחרים למנות מראש השנה הבא. ולפי זה הבדליהא המובאה בתחלת ספ' ר"ה ובתוספתא שם פ"א: „מלך שעמד כ"ט באדר כיון שהגיע אחד בניסן עלתה לו שנה, מלך באדר ועמד אחר תחתיו באדר מלך בניסן ועמד אחר תחתיו בניסן מונים שנה לזה ולזה" לא נאמרו אלא על גם מקושר שהיו נוהגין למנות בו השנים מראש השנה שעבר וכמנהג תרוסוס בזמנם, אבל כגם פשוט היו מאחרים למנות מ"ה שאחרי כן, כמנהג שמצאנו אצל פורפיריוס, או מונים השנים מיום ליום כמנהג הרומיים לפני כן. ועד יותר נצטרך לומר שהמנהג שהיה נהוג בגם פשוט נתפשט ביותר, ולכן רבו שלא היה קו במקושר חשב את השטר שבא לפניו לשטר מאוחר עד שהעירו אותו על מנהג תרוסוס שבזמנו ואמרו „כך מנהגה של אומה זו מלך שנה מונים לו שתים", וכבר העירונו על כל זה במאמרי שם. ועדיין הדברים צריכים עיון וחקירה.

בצדו זמן אחד (כמו שהיא בשטרות שלנו שנמצאו בהם שני זמנים שאם נספיק באחד מהם נוכל לקרוא בצדק על השני, יגיד עליו רעוי) לא יכלו החכמים להכריע אם שנה- אחת או שתי שנים הן. ככה מצאנו מזמנו של המלך הפרסי ברוייה (הוא הנודע לנו יותר בשם סמרדוס הכוזב) שלשה שטרות שכתוב בהם בשנת עלותו על כסאו ושנים עשר שכתוב בהם בשנה הראשונה למלכו. החכם אדוארד מאיר, החושב כי שני הסגנונים הם באמת מושגים שונים, ישים לאל את עדיניהם כל סופרי היונים הקדמונים (ואשר גם הקנון של תלמי מסייעם) כי סמרדוס מלך אך שבעה חדשים, ויחרץ משפט כי מלך י"ח או י"ט חדשים. אולם לפי דעתי בצדק יעיר על זה החכם ווייסבאך כי כל השטרות הנושאים עליהם מספר שנת או נכתבו בחישים שבין ניסן וחשוני, וכן השטרות הנושאים עליהם שנת עלותו על כסא מלכותו נכתבו בחדשי אייר סיון ואלול, וקשה לתלות הרבר אך במקרה לכך שלא נשאו משתי השנים כי אם השטרות שנכתבו בחדשים שונים, ושכל השטרות שנכתבו במחצית השניה לשנת עלותו על כסאו לא הגיעו אלינו גם אהך. וכן הוא מראה בשטרות שנכתבו בימי נבוכדנאצר השני (שגם הוא כסמרדוס מרד בדריוש והשב לקרוע אליו ממלכת בבל) שכארבעה מהם נכתבו: בשנת עלותו על כסאו, ובשנים מהם, בשנת אחת למלכו, וגם פה נפלא הדבר כי השנים האחרונות (שזמנם אלול וחשוני של השנה הראשונה למלכותו) נכתבו באותם החדשים שנכתבו בהם השטרות הראשונים (חשוני, מרחשון וכסלו של שנת עלותו על כסאו); ונראה מזה שגם שתי השנים אך שנה אחת הן (עיין מאמרו צור בראשון לציון דעס פאלשע סמערדיס א. ו. וו. Z.D.M.G. LI, 512). אבל בכיו לא ירהיב ווייסבאך בנפשו עוז להחליט כי שני הסגנונים שזכרנו מושג אחד להם תמיד, ויחשוב לאפשר שפעמים יורו על שתי שנים שונות, עיי' דבריו שם¹). אולם השטרות שלפנינו המוכיחים, כי שנת המלך נחשבת במ תמיד מראש השנה שאחר עלותו על כסאו, לפי דעתי יזקקונו לומר שהכלל הזה נוהג בכלם.

¹ החכם ווייסבאך שהלך בזה אחרי אפסערט אם אמנם כי בקציבת זמן מלכותו של סמערדיס יחליט כי שנת עלותו על כסאו ושנת אחת למלכו אינן אלא שנה אחת לא יחשוב בכיו למנעו כי במלכים אחרים תוריה המולים: בעלותו על כסאו, על הפרק שקדם לשנת אחת למלכו, ונמצא לפי זה שנת עלותו על כסאו נופלת יחד עם השנת האחרונה של המלך שבעה ואיננה ענין אחד עם שנת אחת למלכו, ולכן יוציא משפט כי דרוש הראשון סת בערך מרחשון, כי השטר האחרון הנמצא לדריוש הוא כ"ב אלול שנת ליו למלכותו והשטר היותר מוקדם בשנת עלות קסרקסס על כסאו הוא מיום שבעה בטבת. אבל לפי מה שראינו מתוך השטרות שלנו, שישנת עלות המלך על כסאו מכוונת עם שנת אחת למלכו, ולא עם השנה האחרונה של המלך המת, אין מן השטרות שהביא ווייסבאך כל ראייה לדבריו, כי השטר הזה שזמנו כשנעה בטבת איננו מן השנה שמת בה דרוש כי אם מן השנת שאחריה, שנת אחת למלך קסרקסס, ואם כן אפשר ג"כ שמת דרוש אחר חדש טבת. וכן ממה שלא נמצא בכל השטרות שנכתבו על שמו של ארטקסרקסס גם שטר אחד שיהיה כתוב בו בשנת עלותו על כסאו, כי מתחילים מן השנה הראשונה למלכו, השב ווייסבאך בראשונה כי קסרקסס ביטל את המנהג.

נחקרה נא עתה אם לא נוכל למצוא הפיץ בשטרות האלה לחקר דברי הימים בכלל ולמלכי פרס בפרט. וזרונות דברי הימים למלכי פרס, שנות עלותם על כסא מלכותם ושנות מותם, לא היו ידועים לנו כי אם מתוך ספוריהם של סופרי היונים (כמו שגם ביריעת דברי הימים למלכי אשור בכל ומצרים היינו חיים רק מפייהם), אבל מפני שגם ליונים לא היה תאריך קבוע בימים ההם, וגם הם היו מונים למלכיהם ואחרי כן לארכוניהם, ויש שהיו מונים לכמרותיהם (פריעסטערינגען)¹ — קשה לבונן על פיהם הישב את השבון הומנים (ובפרט בקורות עמים אחרים שסופרי היונים בעצמם ידעו לרוב אך מפי השמועה), ולכן חשבונות הומנים היוצאים מתוך ספוריהם, למרות כל עמל יודעי דברי הימים והקירותיהם המתודרות, רחוקים עוד מריוק מצומצם, והברל שנה או שנתיים איננו כלל מן הנמנעות בחשבונות דברי הימים, ומה גם שפעמים רבות אין מאורע אחד מפורש נולד ברבנו סופר אחד, והחוקרים וקוקים להשוות ידיעות שונות מסופרים שונים ולצרף אותיות ורמיוות שהרבה מהם אינם עולים כלל בקנה אחד ודבריהם סותרים זה את זה, והחוקר צריך להביא את הכל בכור הבקרה, להרחיק את הרברים שגראים לו מסופקים ולקרב את הרברים שהוא חושב לנאמנים יותר ולהרכיב מהם הרכבות שונות וזוונים שונים שהתולדה היוצאה מהם גם היא אינה מלובנת ומחוזרת כל צרכה. ובאמת באו המציאות החדשות שנחנלו לנו מספירוסים מצרים ומכתבי היחרות של אשור בכל ופרס והונתיו כי התולדות שהוציאו החוקרים על פי סופרי היונים לבד צריכים תיקון. וכן הוא הדבר

שהיה לפניו לכתוב למלך החדש בפרק הקודם לשנתו הראשונה הנוסח בעלותו על כסאו, ותיקן לכתב תחתיו בשנת אחת למלכו, באופן שהשנה הראשונה למלך החדש נופלת יחד עם השנת האחרונה של המלך המת (Z.D.M.G. LV, 206). ואחרי כן כשנודע לו מפי הילפרעכט (פרל שטרות של הבבלים) כי גם בשטרות שנכתבו בזמנו של דרויש השני (הוא דרויש שבשטרות שלנו) שלא הוציאם עוד לאור יש שכתוב בהם בשנת עלותו על כסאו, או חזר בו ושיער שקסרקסס סת במוף השנה וארמקסרקסס בנו עליה על כסאו בתחלת השנת החדשה, אף שלא נמצאו מסגנו שטרות משנה ההיא, כי אם משבעת החדשים האחרונים (צד 220). אך השטר B מוכיח כי שתי ההשערות לא נכונות, ושנה הראשונה למלך ארתחשטש שונה היא משנה האחרונה של השיארש אביו, וכי השיארש או קסרקסס מת לאחר ניסן, ולכן נכתב השטר שבחדש כסלו עוד על סטו לפי חשבון העברים. בכלל לא אבין איך יוכל איש להוכיח מתוך זמני השטרות של הבבלים בלבד שאין בצדם זמן אחר, לבתן על פיהם אם שנת עלות המלך על כסאו מסווגת לשנה האחרונה של המלך המת או לשנת הראשונה של העומד תחתיו. דבר כזה נוכל למצוא רק אם תהיה בידנו נקדה אחרת לסמוך עליה. דרך משל השטר B שיש בו שני זמנים המוכיחים זה על זה, או השטרות של סטרדוס, אחר שנודע לנו מכל סופרי היונים שלא מלך כי אם כשבעה חדשים. ואחר שיש לנו עתה שני מקרים המוכיחים ששני המסגנונים עליות המלך על כסאו ושנת ראשונה למלכו אינם אלא ענין אחד, צריכים אנתו להוחר שלא לפרש אותם בתפך אם אין בידנו ראיה ברורה על זה.

¹ חשבון השנים לפי משהקי האלימסיות (שנתקנו עוד בשנת 776 לפני המנין הרגיל) היא המצאת הסופרים בימים מאוחרים (במאה השלישית לפני המנין הרגיל) שהשתמשו בו סופרי הקורות, וקחי העם לא הבה מעולם כל פירוש, לא לפנים גם לא אחרי כן (עי' איירעלער I, 879).

בענין זמנו של ארטסקרקסס. משך שנות מלכותו נקבע על פי הקגון של תלמי, הכמות ביותר, מיה שנה (דיוודר חישוב לו אך מ' וקטיויאס טיב), ושנת מותו נקבעה על פי הסופר היוני תוקידורס, שכדברו על מקרי השנה השביעית של מלחמת מוליסונויה, יספר ששלחו היונים מלאכים אל ארטסקרקסס וכי כבואם לאפוזס שמעו כי מת וישלבו לארצם. מתוך סדר ספוריו הוציאו חוקרי הקורות משפט, כי באותו הפרק מת ארטסקרקסס, ומפני שהשנה הזאת ידועה לנו בכירור שהיא מכוונת לשנת 425/4 (מניסן ועד ניסן) לפני החשבון הרגיל¹) הנה יצא להם שארטסקרקסס מת בתחלת שנת 424. ולפי שהשנה הזאת היתה שנת מ'א למלכותו נמצאה שנתו הראשונה 465/4 לפני המנין הזה. את הזמן הזה למות ארטסקרקסס בירחים הראשונים לשנת 424 קבלו סרעיע ואידעלער (עי' בספרו של האחרון 1, 120), וכן הח' ווייסבאך (Z.D.M.G. LV, 206) החזיק את השנה הזאת לשנת מות ארטסקרקסס. אולם בהוספה למאמרו (צד 220) העיר בצדק כי אם אמנם לפי הנראה מסדר דברי תוקידורס יראה שארטסקרקסס מת בשנה השביעית שבה ידובר, ככל ואת נוכל לפרש דבריו שמת בשנה שלאחריה. אבל בשטרות שלמנינו נמצא יתר תקועה כמקום נאמן להתלות בה בודאי גמור. השטר B מראה לנו בלי כל ספק כי השיאיש מת בשנת 465/4 לפני המנין הרגיל, בספק שבין ניסן גיא רציו ובין החות שלאחריו (שחל 17 דצמבר 465), בספק הזה עלה ארתחששש בנו על כסאו, אבל את השנה הראשונה למלכו התחילו לו למנות המצרים מחוות של שנת גיא רציו והעברים מניסן של השנה הזוא, נמצאה שנתו הראשונה לפי השבון הבבליים, והעברים 464/3 לפני המנין הרגיל. בתוך השטרות של הבבליים שנכתבו על שם ארתחששש נמצא שטר אחד שזמנו י"ו בשבט שנת מ'א למלכותו (ווייסבאך כך LV צד 205), ואם אמנם אין עוד

לחוכית מזה שהיה עוד אז בחיים, כאשר העירונו למעלה, הנה זה ברור על כל פנים שנכנס לשנת מ'א למלכותו (ולכן ימנה לו הקגון של תלמי מ'א שנים שלמות) ואם כן מת בשנת 424/3 (או בין ניסן גיא שלו ותחות שלאחריו)².

מן השטר B נראה עוד כי השיאיש מת בשנת כ"א למלכותו, וכן יחשבו לו כל סופרי היונים שה אחר, וכן ימנה לו הקגון של תלמי ורשימת הבבליים הכוללת תקופת הלקיות והירועה בשם, סאראס ליסטעי (שלא כדברי הח' אדוארד מאיר המונה לקרקסס אך עשרים שנה מקושעות, עי' ווייסבאך שם צד 207), ואחר שמת לפי שטר B כאשר אמרנו בשנת 465/4 נמצאה שנתו הראשונה 485/4, בשנה שלמניה מת דרויש הראשון, ואחרי ששנות מלכותו לפי הנראה מקגון של תלמי ומתקופת הלקיות היו ליו שנה,

(1) השנה הזאת נקבעה היסב על פי דברי תוקידורס בספרו (פ"ד) כי "מיד בתחלת הקיץ שאחריה (בראשית השנה השביעית של המלחמה, שהוא חושב את השנים המיד מזמן האנבים) נראתה לקות חמת קטנה". הלקות הזאת היתה ביום 21 מרס 424 לפני המנין הרגיל. (2) ויתכן שארתחששש מת מיד אחר כניסת ניסן סמוך לזמן הלקות מיום 21 מרס 424, כי כנודע לא מלך דרויש חיכה אחריו כות אביו, כי קדמוהו אחיו קרקסס (השני) וטוגריאן שמלכו לדברי קטיויאס כשמתה הח' www.daat.ac.il על כסאו. סמוך לפני תחות. שחל או 7 דצמבר 424.

וכאשר כן יעירו על זה השטרות הכבליים הכתובים על שמו, שהאחרון מהם שהגיע לירינו זמנו הוא כ"ב אלול שנת ל"ו למלכותו, נמצא שנה ראשונה לדריוש הראשון 521/0. וכן נלמד מתוך השטרות H. J. K. כי השנה הראשונה לדריוש השני היתה בשנת 423/2. ונוכל על פי זה לסדר לנו תחלת שנותם של מלכי פרס כמו שהיא מה לפנינו.

שנה ראשונה לדריוש הראשון ניסן ג"א ר"מ לביע 521 לפני המנין הרגיל

"	לחשיארש	"	"	"	רע"ו	"	485
"	לארהחשמש	"	"	"	רצ"ז	"	464
"	לדריוש השני	"	"	"	שלי"ח	"	423

(¹).

כל המספרים האלה (שבכולם זמן עליית המלך על כסאו נכללת בסוף השנה האחרונה של המלך שקדם לו) מסכימים כולם עם לוחות החכם אדוארד מאהלער המכונים בשם צור כדֶנְאֶלְאֶנִיעַ דַּער באבילאָנִיעַר (ווינן 1895) שהטיב בזה לראות (אם אמנם לוחותיו בקביעת ראשי חדשיהם ושנות עבודיהם של הכבליים הם כהררים התלויים בשערה, וכמו שהראה החכם ווייסבאך במאמרו הנ"ל, כך נ"ה מצד 195 והלאה), ושלא כדברי ווייסבאך שסמך יותר מראי על היוצא למראה עינים ממרוצת ספוריו של חוקירדם והקדים את שנות כל מלכי פרס בשנה אחת. אך בזאת יפה עשה ווייסבאך, כי אחר שידע והכיר כי דברי חוקירדם יכולים להתפרש בדרך אחרת לא קבע בהחלטותיו מספרות יותר מדאי (אף כי לא השיב את דבריו) ואמר כי אולי שטרות הכבליים העומדים עור להגלות יבררו את הדברים יותר, ועתה הגה באו שטרות ממקום אחר ויכריעו את הכף.

עפ"י השטרות האלה נובל להוציא משפט כי היהודים אשר במצרים היו משתמשים בסדר השבון ומניחם בתדשי הלבנה שהיו משוים אותם מומן לומן עם שנת החמה בקירוב. אולם מפני שחשבון כזה היה גוחן מקום לספקות שונים בענין

(¹) הזמנים האלה יוצאים בברור גם מתוך רשימת מחזורי הלקיות שהוכרנו. — ידוע כי לקיות המאורות חוזרות לבוא לפי זמנם (אם אמנם לא חמיר לפי מקומם בכדור הארץ) מקץ רכ"ג חדשי לבנה, שהם י"ח שנות חמה ועשרה ימים ועוד. התקופה הזאת נקראה כפי התוכנים בשם "תקופת הכלדיים" («פאלדאישע פעריארדע» או «פארדאש»). והנה מצאו רשימה כזאת כתובה בכתבי היחידות ובה נרשמו ראשי המחזורים האלה מ"ח ל"ח שנה ערוכים לפי שנות המלכים ולפי התאריך הסילוקי. הרשימה הזאת החסרה בראשה מונה את ראשי המחזורים בסדר הזה: שנת ד' לבנוניה ח' לכורש, מ' וכ"ו לדריוש (הראשון), מ' לקסרקסס, ו' וכ"ד לארטקסרקסס (הראשון), א' ו"ם לדריוש (השני), י"ח ול"ו לארטקסרקסס (השני), ח' לאכוס, ג' לדריוש (השלישי), ג' לאנטיגוס, מ"ה ל"ג, נ"א ס"ט, פ"ח ק"ה, קכ"ג, קמ"א, קנ"ט, קע"ח, קצ"ה, ורי"ג לסילוקוס, אפסערט Z.D.M.G. חלק נ"א צד 168). כרשימה הזאת נראה שמישנת א' לדריוש השני עד שנת 15 לסילוקוס, שהאחרונה מהן התחילה בניסן ג"א חס"ד, עברו שבעה מחזורים של י"ח שנה או קכ"ו שנה, ונמצאה שנה ראשונה לדריוש מתחלת מניסן ג"א שלי"ח 423 לפני המנין הרגיל. וכן אם נקצבו ע"פ הרשימה הזאת שנות ראשי מלכותם של דריוש הראשון, סרקסרקסס וארטקסרקסס נמצא אותן מכוונות עם מה שכתבנו בפנים.

התחלת ההרשים והשנים לכן היו מוסיפים בשטרותיהם את זמני כתיבתם עפ"י חרשי שנה החמה של המצרים שהיתה מסודרת יפה ולא השאירה אחריה אף פקסוק כל שהוא. מלבד זה נראה כי אף שהמצרים היו חושבים את שנות המלכים מחדש תחום שלהם היו היהודים אשר בכתבם חושבים אותם מניסן. עפ"י האמור יוכל לנו דבר שנתחשב בו אירעלער ובא במבוכה אשר לא יכול להימש צוארו ממנה. על אכן אחת שנמצאה בכיריניקי בארץ קיריני חרותה ככתב כנאח: בשנת גיה בכיה לפאופי לעת עצרת חג הסוכות¹). החכם אירעלער המביא את הכתבת הואת בספרו (ח"א צד 523/4) שיער מיד שהשנים מנויות כאן לתאריך האלכסנדרני, הוא תאריך של אוגוסט קיסר המתחיל ביום 29 אוגוסט שנת 30 לפני מנין הרגיל, ושנת הכתובה מכוונה אם כן לשנת 25 לפני הרגיל (גיא תשס"ו למנינו). כיה לפאופי חל אז ביום 22 אקטובר, שלפי מעמד השמש היה מתאים או עם יום 19 אקטובר למנין החדש, ומסני שחשב שהכוונה פה לאסיפה שהיתה ביום הראשון של סוכות מצא אירעלער שריה חל אז ביום 5 אקטובר (לפי מנין החדש אלו היה אז) בתוך הגבולים שהוא חל בהם גם עתה. אבל אחיב גובה אירעלער שטעה וחזר לדבר על זה בהלק שני (צד 615). פה עמד על משמעות המלה לאשורה שהיא מורה על יום טוב האחרון או שמיני עצרת. אבל מתוך שהרבה יותר לחקור בדבר ננלה לו קושי אחר. ראש השנה חל לפני ביום 1 אקטובר (למנין הישן) והמולד הלא היה ביום 10 ספטמבר שלפניו, ומתוך כך הוצרך לומר שהכתבת מונה לתאריך אחר מקומי שלא ידענו ממנו דבר ונפל פוחא בכירא. אבל לפי מה שכתבנו יש לנו דרך סלולה לצאת מן המצר. אוגוסט נצח את אנטוניוס איש ריבו על יד אלכסנדריא ביום 1 אוגוסט שנת 30 לפני מנין הרגיל שהיא שנת גיא תשל"א לביע וימלך על ארץ מצרים. הדבר הזה היה כחדש ימים לפני ראש חודש תחזת של המצרים. את החדש הזה חשבו המצרים לקליאוסטרא המלכה אחובה אנטוניוס²), והיהודים חשבו את כל השנה עד חודש ניסן לקליאוסטרא (כדרך שמונו לחשיארש שנת כ"א עד ניסן שאחרי מותו) והתחילו למנות שנה ראשונה לאוגוסטוס מניסן של שנת גיא תשל"ב ותחלת שנת גיה לתאריך הזה. היתה לפיני בניסן של שנת גיא תשס"ו, ובחשתי שלאחריו (שבו התחילה שנת גיא תשס"ו לפי חשבוננו) הוא זמן הכתבת. מולד השנה קביעתנו עתה היה ראו

¹ *Ἐτους νέ Φαῶφ κα' ἐπὶ συλλόγου τῆς ἀπονοητίας* (I, 166) ובתרגום אירעלער: צור צייט דער ליבהיטענעפערוממולוג.

² החכם אירעלער (I, 166), המוצא פה סתירה לשיטתו מסביר הדבר שסגנו המצרים את השנה הזאת לקליאוסטרא מפני שכתחלת חודש אוגוסט היתה עוד בחיים ואפשר שלא המיתה א"ע כי אם כחדש ימים אח"כ לאחר שכבר נהדרשת שנה חדשה מתוך תחזת (שבזמן ההוא הנהיגו במצרים שנה קבועה, בת שס"ה יום ורכיע, שהתחילה תמיד ביום 29 לחדש אוגוסט), אבל לפי מה שהעירונו למעלה שאין לנו כלל כל הוכחת שמנו למלכים מראש השנה שקדם לעלתם על כסאם אלא טימי טיכרוס וילך אין אנו צריכים לכל הדוחק הזה, ובאשר החליט כבר Heret שנה לאוגוסטוס מנו מראש השנה שאחרי עלותו על כסאו.

להיות מולד חשוון) לפי חשבונות העיבור שלנו¹ חל או ביום 30 ספטמבר וסימנו ב' ח' שציה. והמולד האמתי היה או באלכסנדריה כשעה אחר הצות יום א', וממנו עד עת הראיה בתחלת ליל ב' עברו כים ושני שלישי שעה וקשת המרחק 14⁰, 5 וקשת העומק 11⁰ וקצי הראיה 25⁰. ונראתה או הלכנה גם לחלושי הראות.

ב.

סדר עיבור שנים וקביעות חדשים אצל היהודים בימי קדם.

נערוך זמני השמרות האלה עם חשבון קביעותינו עתה. הנה נראה מיד במקרה ראשונה, כי ממנין תשעת החדשים שנוכרו בהם — אך ארבעה מהם מכונים עם הוצא מסדר העיבור שלנו, והחמשה הנותרים (כסלו שנת ג'א רצ"ז, אב שצ"א, תשרי שצ"ב, אלול שצ"א וכסלו שצ"ז) היו מאוחרים בשיעור חדש אחד מכפי הוצא ע"ם עיבור גז"ח אדום; אבל עוד יותר מזה נראה מפורש מתוך השמרות האלה שאין סדר החדשים חוזר ומשתנה עם שנות החמה במשך י"ט שנה כלל וכלל. שהרי מכסלו שנת ג'א רצ"ז, שחל ביום 16 דצמבר ומכוון עם סבת שלנו, עד כסלו שנת ג'א שצ"ז, שחל ביום 15 נובמבר ומכוון עם כסלו שלנו, לא נמצא כ"א רל"ד חדשים תחת רל"ה; ולהפך אנו רואים את ראש חודש אב שנת ג'א שצ"א חל ביום 18 אנוסוס מכון עם אלול שלנו, נוסף עליו ארבעה חדשים (אחר מלא ואחד חסר) ונמצא ר"ח כסלו של שנת ג'א שצ"ב חל ביום 9 לדצמבר מכון עם סבת שלנו. והנה כסלו של שנת ג'א ש"ג שהיה י"ט שנה לפני כן היה ביום 11 נובמבר מכון עם כסלו שלנו, נמצא שהיה בוסן תשע עשרה שנה אלו רל"ז חדשים תחת רל"ה¹). הדברים האלה מראים בעליל, כי שגגה היא ביד אלה החושבים, כי את המהור בן י"ט שנה העלו עמם היהודים מארץ גלותם מככל (כאשר יחשוב צד 128). היהודים כדורות הקדמונים, ככל העמים האמנים מנעוריהם על כרבי התולדה, לא בקשו להם חשבונות רבים, לא הפשו מועריהם בשמים, אך שמו פניהם אל מראות הטבע, אל הלימות העתים אשר בארץ, וכאשר עשו כזאת עוד בימי המשנה והתלמוד, שהיו מעברים עפ"י שלשת הסימנים, ששנים מהם, אביב וסירות האילן, תלוים אך בסוג האויר, כדבר הזה אנו רואים גם אצל הבבלים. הוססת חדש העיבור עתיקה מאד לימים באשור ובבל, ונמצא זכרו בכתבי המלך הקדמון חמורבי, אשר מלך משנת 2194 עד 2152 לפני המנין הרגיל²). אולם ההוססה הזאת

¹ וזאת מצינו גם אצל הבבלים רל"ז חדשים בי"ט השנים שמן ג'א רכ"ה עד רמ"ג, כאשר נראה מתוך רשימת שנות עבודיהם שיוכאו להלן.

² המלך הזה כותב לאחד המלכים אשר היו סרים למשמעתו לאמר: "כה אמר חמורבי: יען כי השנה הזאת יש לה "גלוזח" (אבויווכוג) לכן תחשוב את החדש הנכנס עתה לא לול שני,

היתה נעשית רק לצורך השעה ולפי ראות עיני מנהלי העם. מתוך המון שמירות שבאו לידינו מומנם של מלכי בכל ופרם הקרטונים נראה מפורש כי לא היה להם כל סדר לעבור, וקביעת השנים אינה מקבלת אצלם צורה מסוימת כיא בימי ממשלת המילוקים שאז הוקבע השבון לשמרות¹). כאשר כן הדבר גם עם היונים, שאף שמחזור בן י"ש שנה נגלה להם עוד בשנת 432 לפני המנין הרגיל ע"י התוכן מיטון, מיס לא נתקבל אצלם כמעשה כיא בימי ממשלת המילוקים²). מכל זה נראה שההשערה שהיהודים העלו עמהם מחזור העבור של י"ש שנה מבבל היא מוסרבת מעיקרה.

גם נא עתה לענין קביעת ראשי החדשים, כפי אשר יראונו השמרות האלה. למעלה ראינו בדרך גסה כי ראשי החדשים שבשמרות האלו כולם הליו בספק הראוי להם בקיוב, ולא התרחקו הרבה מן המולדות האמתיים; נוספה עתה להתכונן בדבר הזה יותר אם על פי השבונות הראיה אפשר היה לירח להראות בערבי הימים שעשו אותם לריח. למטרה הזאת קבענו בלוח הקודם טקום לשיעורים הראשיים שראיית הירח תלויה בהם. באחד מן המורים שנגיגוהו בשם קשת המרתקי העבנו במספר מעלות ובעשירותיהן את מרחק מרכז הירח ממרכז השמש לעת הראיה, ובטור שאצלו הנקיב בשם קשת העומקי — את מספר המעלות ועשירותיהן שירדה השמש אל תחת האופק בעת שקיעת הירח, ועל ידי שני המורים האלה ימצא עוד טור שלישי בשם קצי הראיה אשר המחרים שבו שוים חמיד לקבוצת קשת המרחק וקשת העומקי. והנה לפי דעת הקרטונים, שהרמבים בהלכותיו הולך בעקבותם, אי אפשר לירח להראות כי אם אחר שיעברו קצי הראיה גבול עשרים מעלות (ואורך הראשון יותר מתשעה מעלות). אולם עיוני האחרונים הוכיחו שהשיעור הזה גדול יותר מראי, ואין הרב נמנע שיראה הירח גם בהיות קציו שוים מן 10° עד 12° . על פי הדברים האלה נקל לראות כי בכל החדשים הנזכרים בשמרות אך בשלשה מהם היה אפשר לירח להראות בלי ראש החדש עפ"י גבולי הרמבים, והוא ריח כסלו של שנת גיא שיג (שטר אות D), וריח אלול של שנת גיא שמיא (שטר אות H) שקצי הראיה שלהם היו גדולים מאד, הרבה יותר משלשים מעלות (את קצי הראיה אלה לא

ותחת אשר שלום המס זמנו בכבל הוא בכ"ה יום לחדש תשרי וישם ליום כ"ה באלול שני¹ (תובא בספר "לעזרבוך דער מאטהעמאטישען אונד מענישען כראנאלאגיע לגניצל, ליופיג 1906 ח"א צד 181).

¹ ע' הערה א' בסוף המאמר.

² כבר הוכיח החכם בעק כי מחזור העבור של מיטון איננו שנתגלה לו בשנת 482 לפני המנין הרגיל בכל זאת לא נתקבל למעשה לחשוב על פיו אלא לאחר זמן הרבה. החכם אוונער יקצוב את זמן הנהגת המחזור של מיטון למעשה בשנת 312 לפני המנין הרגיל (בראשית התאריך המילוקי) והחכם אוונער ישים זמנו בין 846 ובין 826 לפני המנין הרגיל (עיון שירער געשיכטע דעם יודישען פאלקעס, ליופיג 1901 כרך א' צד 747 בהערה 2).

³ ע' הערה ב' בסוף המאמר.

שמנו בלוח מסני שאינם נצרכים כלל לחשבון והחתירהם נתנו מקום לקצי הראיה לימים שלפניהם, לראות אם אפשר היה לידח להראות בהם, ולכן נרשמו אצל המספרים האלה סימני עיגול, ובתשרי של שנת ג'א שביב (שטר אות G).. אולם לפי הנבילים היוצאים לנו מעיוני האחרונים אפשר היה לראות את הלבנה החדשה עוד בערבי ארבעה ראשי חרשים אשר בשטרות A, B, J, K, ובראשי החדשים של השטרות D, H היה אפשר לראות את הירח עוד-ביום אחד לפניהם. המקרה האחרון הוה, שעיקרו את החדש שלא לצורך, לא יפלא בעינינו כלל, כי אפשר שבמקרה לא ראו את הירח בזמנו, ונדולה מו ראינו ככתבת רווישה (אינשירפט מאן ראועשטע) שנכתבה בשנת תשע לחלמי אסיפנוס שנת 128 לתאריך פיליפוס 196 לפני המנין הרגיל, ג'א שסי'ה לביע, שזמנו הוא 18 יום למכיר המצרי או 4 יום לקמנטיקוס המקדוני. היום הוה מכוון ליום 27 למרס, וא"כ היה ראש החדש ביום 24 למרס, ויען כי המולד האמתי חל או לפי חשבונו של אירעלער בסוף יום 20 בשעה השמינית בערב (ולפי חשבונו של גינצעל בחמש שעות וחמשים מינוטין) היה החדש ראוי להקבע ביום 22 מרס ונמצאה קביעתו מאוחרת בשני ימים (עיין אירעלער 398, I). אולם הדבר אשר יראה. בעינינו מזור יותר הוא כי משני השטרות E, F יוצא לנו שנקבעו ראשי החדשים לפני הראות הלבנה החדשה. כחדש כסלו שנת ג'א שביז לא היה אפשר לידח בשום אופן להראות כליל ריח היוצא משטר E, ולא עוד אלא כשאנו חושבים את קצי הראיה ליום ריח ההוא אנו מוצאים שהיה אפשר ליטן להראות בשחרית ביום ריח, כי קצי הראיה של הלבנה הישנה היו או $19^{\circ} 20'$ (קשת המרחק $11^{\circ} 5'$ וקשת העומק $8^{\circ} 15'$) וגם בערב יום שלישי היו עוד קצי הראיה של הלבנה החדשה רק $4^{\circ} 8'$ (והם קצי הראיה שבלוח ולפי שאינם מכוונים לערב ריח כי אם לשני ימים אחרי כן לכן ציננו. אוחם בשני כוכבים), וקשה להאמין כי תראה הלבנה גם אז בחגאים כאלה, וקרוב לשער שלא נראתה כי אם בערב יום רביעי, ונמצא שקדמה קביעת ריח לראיית הירח שלשה ימים¹). כעין זה אנו רואים גם בשטר אות F. בערב שנקבע בו ריח היתה קשת המרחק יותר מעט מחצי מעלה, וקשת העומק גם היא כחצי מעלה לנרוע, ונמצא ששקע הירח שנולד זה מעט לפני שקיעת החמה, ולא נראה כי אם בערב יום שני לחדש שאז היו קצי הראיה $1^{\circ} 19'$ מעלה כאשר נראה בלוח (גם סה המספרים מורים לקצי הראיה של יום הסמוך, ולכן נסמנו בסימן כוכב) ונמצא שקדם יום הקביעה ליום הראיה יום אחד. ממוצא הדברים האלה נוכל להוציא משפט כי גם בזמן השטרות שהיו משחמשים בראיה לא תמיד היו קובעים ראשי חדשים

¹ יידידו הרציה יפה מצא בשטר E עוד קושי אתר כי זמנו חל ב"ש ב"ת. ואם אמנם אמרו שטר שזמנו כחוב כשבת או בעשרה בתשרי כשר (ב"ב קצ"א ע"א) בכ"ז ישער שבמקום 10 למסורע צ"ל 11 כי במקסימילה נמצא ריח לשיעור קו אחד, וגם שלישי בכלסו איננו בטוח לגמרי כי במקסימולה לא נראה: מן חקן השלישי כ"א חלק קטן ואפשר שצ"ל שני בבסלו ולפיז אפשר שלא קדמה קביעת החדש לראיית הירח כי אם ביום אחד.

על פי ראיית עיניהם, ולפעמים היו קובעים אותם לפי אומדן הדעת ועל פי השכונות שהיו מסתייעים בהם שהיו או נסים ביותר, ולא אחת באה המציאות וספחה על פניהם, והירח אשר הסתיר פניו מהם מספר חרשים בזמן הראוי לראיה נגלה להם סתאום ובהסח הדעת והוכיח להם משונתם על פניהם והעמידם על האמת, עד שהווקקו לעשות חרשים אחרים רצומים מלא אחר מלא או חסר אחר חסר. ונוכל להאר-לעצמנו בדרך השערה את גלגולי הדברים שנרמו לריח אב (או אלול שלנו) של שנת ג'א שכי'א שיקבע יום אחד לפני זמנו, כיום ג' תחת יום ד' בשבת (כפי היוצא משטר ⁽¹⁾), הסולד האמתי של אדר שלנו או אדר ראשון שלהם (לפי שהשנה הזאת היתה אצלם מעוברת בלי ספק) שקדם לו בששה חרשים חל בשבת כרי'א שעות בלילה וקצי ראיתו היו 9° 6' (קשת המרחק 6° וקשת העומק 3° 6'). ונראה להם הירח כלי' א' וקבעוהו ריח, וממנו היו מונים אחד מלא ואחר חסר (בדרך שעושיין בגליות ובמקום שאין מכירין זמנו של חרש, עיין להלן) ויצא להם ריח אב ביום ג' בזמן שבאמת אי אפשר היה לו להראות כי אם ביום שלאחריו. חרש אב היה צורך לפי הסדר הנה להיות מלא, וריח אלול שלאחריו חסר, וריח תשרי היה ראוי להקבע לפי זה ביום ו', אבל לפי השכונות הראיה לא היה יכול להראות עד ליל שבת, ואוחז כפי הנראה קבעו באמת לראש השנה. כאשר אנו יודעים מדברי המשנה היו מסתינים על ביאת העדים כל יום שלשים, ולא רחוק לשער כי גם בזמן שנכתבו בו השטרות היו מוקדקים בתשרי יותר מבשאר החרשים ולא קבעוהו אלא על פי עדים: כל הדברים האלה אינם אלא השערה בלבד, אבל בכל זאת יש לה ספק קצת מן השטר-אות G, שאם השלטנוהו כהונן, יוצא ממנו שהודש תשרי נקבע או ביום השבת ואלול שלפניו היה מלא, וכמו שאמרנו למעלה. — וכן הדבר מוכן מאליו כי בדרך כזו או דומה לזו היה יכול להקרות שיקבע ריח שני ימים (ולפעמים גם שלשה) אחרי ראיית הירח או לפני הראותו.

אחר הדברים האלה נשוב ונתבונן אל סדר קביעת ראשי חרשים בזמן התלמוד לראות אם לא שנינו בשפטנו.

בזמן המשנה והתלמוד היו היהודים מקדשים על פי הראיה, כמו שאמרנו: משה הראה את החדש (הלבנה החדשה) לישראל ואמר להם כזה היו רואין וקובעין את החדש לדורות (מכילתא פרשת החדש הזה לכם ובכמה מקומות בשים בסגנונים שונים). על פי הדרך הזה היתה שנת הלבנה מתנועעת בתוך גבולים רחבים, בין שניב ושני יום⁽²⁾, כמו ששנה שמואל בערכין (דף ס' ע"ב). הגבולים ההם יצאו לנו גם

⁽¹⁾ גם אם נקבע שקצי הראיה האלה אינם מסתקים לראיה הירח הנת בתדש שבת שלפניו חל הסולד ביום ד' כרבע שעה אחר תצות הלילה וקצי ראיתו 17° 1/2 (קשת המרחק 9° 1/4 וקשת העומק 8° 1/4). שאז נראה הירח בודאי.

⁽²⁾ לעמת זה נראה כי עוד בימי חכמי המשנה היו חכמים שחפצו להנהיג מדה שות לכל השנים ושלא להשיגות בראיה כמו שמצאנו אחרים אומרים און בין. עצרת לעצרת ואון בין

ע"פ חשבונות הראיה שאין מה המקום לבארם, וכלי ספק יצאו לקדמונים מן הנסיון וכאשר נראה מתוך לשונם: אין פוחחין מארבעה חרשים המעוברים בשנה ולא נראה¹ יתר על שמונה (ערכין שם ע"א), אולם הקביעה על פי חידוש אור הירח לא הייתה יכולה להעשות כי אם לסרקים, בזמן ששחקה להם השעה והאור היה צלול ורך, אולם מה היו עושים כשהיו השמים מעוננים בתחלת החדש? על השאלה הזאת לא נמצאה תשובה מסודשת בתלמוד, והרמב"ם בהלכות קרוש החודש (פי"ח ה"ז) כתב שבזמן שלא נראה הירח בתחלת החדשים חדש אחר חדש בית דין קובעים חדש מעובר משלשים יום וחדש חסר מכיש יום ופעמים עושים מלא אחר מלא או חסך אחר חסך כמו שיראה להם מן החשבון. דבריו האחרונים הם תוצאות שיטתו שהסתהדרין היו מחשבין ראית הירח על פי החשבונות המרוקקים של האצטנגינים (עיי' פ"ה ה"א), ולכן דבריו נראין כמתירים וא"ו, כי לא היה צורך לוטר שעושים אחד מעובר ואחד חסר, כי אם לוטר בקצרה שעושים כפי שנראה להם מן החשבון. אך ככל זאת דבריו נכוחים וישרים למוצאי דעת, אלא שבמקום חשבונות הראיה של האצטנגינים שיחם לבעלי התלמוד, לפי הלך רוחו ולפי שנראה לו צורך השעה, עלינו להבין מה דרכים אחרים שהיו יכולים להשתמש בהם בזמנם, ואשר השתמשו בהם הקראים גם אח"כ לצורך קביעת החדשים ע"פ הראיה אשר קראו להן בשם הקרבות², ועיקרן של דברים כך הן: בזמן שלא היו יכולים לראות את הירח היו מונים אחר מלא ואחד חסר, כי מדת החדש האמצעי הוא כידוע כיש יום ומחצה בקירוב, ובדרך הזה היו הולכים לרוב כל העמים שהיו מונים ללבנה. אמנם בני ישראל שקביעת המועדים היתה להם אחת מפינות הדת לא המתפקד בקירוב הגם הזה, אך

ר"ה לר"ה אלא ארבעה ימים כלבד וכו', ואמרו עליה כגמרא קשמעו לן דלא כענין מצוה לקדש ע"פ הראיה (ערכין פ"ה ע"ב).

¹ בגמרא אישלונו בה תרו אמוראי חד אמר לא נראה לחכמים להסיר יותר על שמונה. ורח"מ (יסוד"ע מהדורא ג') רצה לפרש במשנה פירוש חדש שפירוש לא נראה כמו לא נראה בזמנו, וכפי הנראה מדבריו הסתומים מאן דאמר לא נראה לחסר מפרש למתנותיו שלא נראה הירח בזמנו יתר על שמונה, ומאן דאמר לא נראה לעבר מפרש לה און עושין חדשים מלאים שלא נראה בהם הירח בזמנו יתר על שמונה; אבל הפירוש הזה רחוק בעינינו עוד יותר מן הפירוש שהורגלנו בו. — ולדעתי פירוש המשנה פשוט, לא נראה הרבר ולא נמצא כמוהו כלומר לא אירע מעולם שיהיו בשנה חדשים מעוברים יתר על שמונה, וכמו שאנו רואים מלת נראה במשמעות זו בדבריו התוספתא: מעולם לא נראה ששה חדשים מעוברים וכו' שפירושה לא אירע. ונכלל לחכמים בונה זו גם בדבריו הגמרא ולפרש לא נראה לחכמים לעבר כלומר לא אירע להם הצורך לעבר יותר על שמונה (וכן בתוספתא אמרו לא נראה להוסיף) ומאן דאמר לא נראה לחכמים לחסר גם הוא ופרש שלא אירע לחכמים הצורך לעשות חסרים יותר משמונה. (והוצרך לדחוק כן קפני הלדודית שמונת מלאים בני לא עבדין). ולפירושי שאני חושבו לדבר ברור ופשוט יצא לנו מדבריו המשנה הזאת שקבעו את הכלל הזה ע"פ הנסיון שעיינו ובדקו פעמים רבות ולא אירע להם אפילו מעט אחת לעשות ע"פ הראיה יותר משמונה חדשים מעוברים בשנה.

² עיין הערה ג' בסוף המאמר.

השניתו גם על סימנים אחרים, שעיינו על הירח בסוף החדש ובתחלתו, ועל פי זה הוציאו משמש. עפי' הסימנים האלה נעשה עיבוד החדש לדבר קשה מאד, כי לא אחת יקרה כי הסימנים האלה סותרים ואיזו, האחד מכריע לצד זה והשני לצד שכנגדו; וכמו שהאריכו בזה בעל גיע ובעל האדרת. ולכן היה ועד בית דין המתקסק בעבור החדש צריך להיות בקי ורגיל¹) היטב בענינים כאלה ובעלי שכל ישר וחד להתיר את הספקות. הדברים האלה שאמרנו עליהם למעלה שאינם מפורשים בתלמוד להדיא, ככל זאת ברורים הם מדברי התוספתא (ערכין פ"א) האומרת: במקום שאין מכירין זמנו של חדש קרוב לומר שכונתה כמו בזמן שאין מכירין כי על המקום הוא אומר אחיב בפירושו: וכן בגליות נוהגין וכו', ועל כל פנים אין כל יסוד להבדיל בענין זה בין העדר היריעה בזמן או במקום. וברור בעיני כי מן התוספתא הוואת הוציא הרמב"ם את דבריו הסותרים לשיטתו שבמקרים כאלה ביד עושים כפי מה שיראה להם מן החשבון, והראיה שכן הוא שהוא עווב את המלים המורגלות בקביעת החדשים מלא וחסר ותוסס במלה שאינה רגילה בלשון: חודש מעובר, מפני שנמשך (אולי בלי כוונה) אחר לשון התוספתא המשחמשת במלה זו²). גם סוף דברי הרמב"ם שעושים גם מלא אחר מלא או חסר אחר חסר, גם להם יש על מה לסמוך. ואם אמנם אין בידי ראיה מפורשת לחסר אחר חסר (להלן עוד נמצא רמ"ו לזה) הנה ברייחא ערוכה לסנינו למלא אחר מלא, כי בתוספתא שם אמרו, מעולם לא נראו ששה חדשים מעוברים זה אחר זה, מכלל לאו אנן שומעים הן: ששה הוא דלא נראו הא חמשה נראו. ונראה מזה שחקרו וברקו הרבה בדבר כמה מלאים יש לעשות ואיזו נמצאו על פי הנסיון שלכל היותר יגיעו לחמשה. ונפלא הדבר כי למסקנא כזאת או קרובה לה הגיעו גם הקראים ששבו לקרש ע"פ הראיה והוצרכו לכללים כאלה. אבי הכת החדשה ענן אומר שבזמן שהתקדשו השמים בעבים בתחלת החדשים עושים עד חמשה מלאים רצופים ועד ככלל ההוא מביא ראיה משנת המכול שחמשה חדשים נחשבו למאה וחמשים יום, לפי שהיו השמים מכוסים בעבים ולא היו יכולים לראות אור הלבנה, וקצת מן הקראים אמרו שאין עושים אלא ארבעה חדשים מלאים בזה אחר זה³) ורב מעדיה גאון סתד דברי

¹) ועי' ירושלמי (ר"ה פ"ב ה"ה) לעיבוד (השנה) הולכין אחר המנוה לכית הועד (קידוש החדש) הולכין אחר ה' ג"ל.

²) על אדות הוראת מלת מעובר ודובר להלן בתחימת המאמר.

³) וז"ל ההרס"ב, "ממעשי נח ע"ה נבין כי יסלו ה' חדשים מלאים בעניינך, מיוז יום לחדש שני עד יזו לשביעי חדשך, ביאורם סאה וחמשים יום משלשים שלשים החדשים... ומקצת ממשכילי גיע מבארים ד' מלאים וא' חסר, כי מוציאים יום יזו של תנחת התיבה מן המנוף (אשכול הכופר פי קצ"ח). ולמעלת מוח (פי קפ"ז) אמר: "ואם נתקשר החדש בעבים ואין לנו יכלת להבחין על זו נקדשהו מלא כימי נח בתיבה ואפילו חדש (אולי צ"ל: ה' חדשים)

ענף¹) ולא ירעו הקראים כי כדבריהם כן הוא בתוספתא²). הקראים שבאו אחרי ענן מצאו את השיעור הזה גדול יותר מראי, ולפי דעתם מעברים רק ארבעה חדשים ואין, ומפרשים את הכתובים שיום הקץ שבו נחה התיבה איננו מכלל חמשת החדשים, ויש מהם מוסיפים עוד כי חמשת החדשים האלה היו השנים הראשונות מלאים, השלישי חסר והשנים האחרונות מלאים. (לפי השבונות, הראיה יצא לנו שארבעה מלאים רצופים כבר רחוקים הם במציאות, ומציאות חמשה מלאים רחוקה עוד יותר, אבל אינה נמנעת למרי, על כל פנים בעיון).

נקל מאוד לראות כי הדרך הזאת לעשות ארבעה או חמשה מלאים ואזו (ולמעשים גם עשייתם אחד מלא ואחד חסר בומן שמהלך המאורות יחייב שיהיו שלשה חסרים רצופים) יוכל להביאנו לירי כך, שיראה הירח לפני ליל שלשים בכ"ח או גם בכ"ז לחדש, ולהפך עשיית שני חסרים ואין כשלא נראה הירח בומנו וקבעוהו חסר על פי אחד המימנים האחרים, כגון שגראה הישן שחרית ונתעלם מיד עם הנץ החמה, וגם עשייתם אחד מלא ואחד חסר בומן שמהלך המאורות האמתי יודוש שלשה מלאים ואין תוכל לנרום שלא יראה הירח עד ליל ל"ב או ל"ג. מה היו עושים במקרים כאלה? שאלה זו, שלמי ידעתי לא עלתה עוד על לב העוסקים במקצוע זה להתבונן עליה, היתה נפתרת בלי ספק אצל הקדמונים בדרך כזאת: במקרה הראשון לא השגיחו כלל על הראות הלבנה, והיו מוסיפים למנות ימי החדש עד כ"ט יום ועשו את יום שלשים לריח והיו עושים את החדשים הבאים חסרים עד ששבו להיות מכוונים עם ראיח הירח, ולהפך היו עושים במקרה השני, שהיו

נחצי שנה ויותר כמו שנבאר למטה. והנה דבריו סותרים זה את זה. ועי' כגן עין (ענין קדוש החדש פ"א) ובאדרת אליהו (ענין קידוש החדש פ"ז). והרשי"א פאונאנסקי מצא את הכתובים בטקוד קדמון יותר, בפירושו של יפת לבראשית הנמצא בכ"י אקספורד (עין J. Q. R. כרך 1 ער 241) והוכיח מדבריו כי כבר הורה עין כזאת.

¹) יודיו הרשי"א פאונאנסקי העירני על דברי הרס"ג בחסרת הקיבוץ הזה, כפי מה שהביאם יפת בפירושו שם. לפי דעת הרס"ג היתה שנת המכול שנה מעוברת ומרחשון וכסלו מלאים. מבת חסר ושבת ואדר ראשון מלאים, ובמצא שהיה מ"ז לחדש השני הוא מרחשון עד י"ז לחדש השביעי, הוא אדר שני, קמ"ט יום, וביום המאה וחמשים נחה התיבה. אל דברי הרס"ג אלה ירמו הרמב"ע בפירושו לבראשית (ח' ד') באמרו: „גם האומר כי בהשכח העיבור היה עושה ויחסי בהדש השני מרחשון וזהו השנה שלמה, ולמה כל זה? והנה אם נחשוב בשנת הכריאה מתשרי של בתר"ד נמצא באמת לפי השכחן עיבורנו, ששנת המכול, שהיא שנת אלף תרנ"ג מעוברת ושלמה, והיו דברי הרס"ג מכוונים עם שיטתו הידועה לנו ממקום אחר, שגם בומן המקרא היו קובעים על פי השכחן העיבור. אבל הרס"ג כידוע מונה את השנים מתשרי של וי"ד ובמצאו דבריו אלה מתנגדים לשיטתו, אם לא יאמר לפני סתן תורה שאני. אבל אם כן לא היה צריך להכניס את עצמו כלל בוכוה עם הקראים.

²) בפירושו של יפת הנ"ל, שראיתי העתק מסגנו ביד יודיו הרשי"א הנ"ל, הוא מוכיח להשוב על ראש הישיבה (רס"ג), שתפס על עין בדבר הזה, ובתוך כל תשובותיו הארוכות, שאינן מוכיחות כלום, לא יזכיר אף במלה אחת את דברי התוספתא, אשר כח היה בה להשוב אחור את כל פסוקיהו של הרס"ג.

קובעים את החדשים מלאים עד ששון עם הירח, כי כלל היה בידם שאין חדשה של לבנה פחות מביט, ולא יתר על שלשים. את הדברים האלה נוכל ללמוד מדברי הספרא האומר (פרשת אמור פ"ג) קדשוהו לפני זמנו או לאחר עיבורו יום אחד יכול יהא מקודש תלמוד לומר אותם וכו' יכול אם הוצרך שני ימים נותנים לו שני ימים, תלמוד לומר יום אין לי אלא יום אחד בלבד, ובתוספתא (ריה פ"ג) אשר כפי שהיא מונחת לפנינו נלקחה בחסרונות ובעירוב פרשיות¹ אמרו: לא נראית לבנה אלא לשני ימים יכול יקדשוהו לאחר שני ימים תיל יום אין לי אלא יום אחד בלבד, וכן הובא כל הברייתות האלה בירושלמי (ריה ריש פ"ג).

ומקרים כאלה קרו גם במעשה וגם השאירו אחריהם רושם בספרות התלמודית. אחת מן המשינות ההיצוניות הספר לנו כזאת: פעם אחת נתקשרו שמים כעבים ונראית דמות לבנה בעשרים ושבעה² לחדש (פירוש: פעם אחת אירע שהיו השמים מעוננים חרשים אחרים בזמן שהיה הירח צריך להראות באותו יום, ולא היו יכולים לקדשם בזמנם והוצרכו לעברם וא"ו, ולכן אחר כך כשנעשו השמים צלולים בסוף החדש שהיה להם לפי חשבונם נראתה הלבנה החדשה ברקיע בערב לאחר יום כיו³), כסבורין העם לומר ר"ח ונקשו בית דין לקדשו (ולעשוהו בן כיו יום) אמר להם רבן גמליאל כך מקובלני מבית אבי אבא אין חדשה של לבנה פחותה מביט

¹ המאמר: פחות משלשים או יתר על שלשים וכו' עד אין חדש פחות משלשים, מוסב לא על קידוש החדש אלא על עיבור השנה ונמצא שם בספרא קודם לזה: עברוהו פחות [מ]חדש או יתר [מ]חדש וכו' אלא שלהספרא עבר שנה חדש ולהתוספתא שלשים יום.

² לפנינו כתוב בעשרים ותשעה, אבל בכ"י מונכח, לידען ואקספורד הגירסא בעשרים ושבעה כמו שהעיד בעל דקדוקי סופרים, וכ"ה גם בפירוש המשניות לתרומים וביסודע (מ"א פ"א ומ"ג פ"ב), אלא שבמ"א פ"א נרפס בהוצאת ב"ג כמעט בכ"י אבל ברפס הראשון הוצאת ר' ברוך משקלאוו כתוב גם שם בכ"י כראוי) ובמגילה ר' אביתר שדברתי עליה במאמרי מחלקת רשי"ג (מצד 84 ותלואה) ובספר גן עדן להקראי ר' אתרו (ענין קדוש החדש פירק תשיעי). אבל בילקוט תהלים (רמז תתס"ב) הגירסא בכ"ה לחדש.

³ מסגנון המאמר נתקשרו שמים כעבים ונראית להם דמות לבנה אפשר לשפוט שענינו קשר אדים לעיב קמנה שנדמתה להם כדמות לבנה, וכן נראה קצת מדברי הרמב"ם לפירוש המשינה (ריה פ"ב), שנראת להם דבר בדמות ירח" ולפעמים יצטוו באויר צורת ירח" וכמו שאמרו בגמרא "כוכביה דעיבא הוא דתוי" (ריה כ"ד ע"א) ובפירוש רש"י שם עיגול של עב לבן, אולם בשלשה מקומות שנוכחה בהם עוד מליצת נתקשרו שמים בענינם, נראה שהיא שזה למליצת המקרא (מ"א י"ח מ"ה), "וחשמים התקדרו עבים" וענינה התענגנות פני כל השמים ליורדת נשמים חוקים (תענית כ" ע"א) שיראה אחריהם הקשת (חגיגה י"ד ע"ב) ולפעמים יתשיבו פני הארץ ויחפכו יום ללילה (ברכות כ"ו ע"ב), ואם אמנם ממלת דמות נראה שכונת הברייתא החלליש טעם את הרושם בלב השומע, בכ"ו אין הדבר נמנע שהיתה הדמות לבנת ממש, וכן המראה שיאמרו שנראת כמין קשת (חגיגה שם) תיה באמת קשת ממש, אח"כ ראיתי בספר גן עדן (שם) שגם הוא הבין את המאורע כמו שפרשתי.

אגב אורחא אעיר שמלת כוכביה דעיבא (לפי גירסת הערוך ורי"ח כוכביה) שעמלו החכמים כוספיה, לעו וקאחוש, למצוא מקורה כלשון יון, ערבי, סורסי ופרסי, אי לאו דמסתפינא הייתי אומר שצ"ל כוכביה ופירושה צורת (לבנה) של עב, וכמו כוכביה של אדם (ירוש' סוף

יום, כלומר יש קבלה בירו שאין לעשות שום חודש סחוט מביט יום, כי זה בכלל קדושה לפני זמנו שאינו מקודש (וכל המאמר מן ומחצה עד עני חלקים הוספה מאוחרת היא מאותם שחשבו שהכונה כאן למדת החדש האמצעי, כמו שהעיר כבר רחוקים ביסוהיע מהדורא נ', וההוספה מוכתת מתוכה, כי מה ענין חודש האמצעי לחדש הראיה הנמדד רק בימים שלמים, כאמרו ימים אתה מונה לחדשים ואי אתה מונה שעות לחדשים, ועוד כי באמת מדת החדש האמתי אפשר לפעמים שיהיה סחוט מן השיעור הזה ולא יעלה כי אם לערך כיש יום ורביעי). — גם מעשה הסוף מזה הובא שם בתלמוד: רבי חייא הוייה לסיהרא דקאי בצפרא דעשרים ותשעה וכו' אמר לאורתא בעיני לקדושך ואת קיימת הכא, זיל איכסי, אמר ליה רבי לתבי חייא זיל לעין טב וקדישה לירחא וכו', ובירושלמי (ר"ה פ"ב היד) אמרו: רבי חייא רבה הלך לאורו של ישן ארבעת מילי, שהם בומן שעה וחומש, ואי היה הירח רחוק או מן השמש כעשרים מעלות, ומולדו האמתי היה למחרתו בערב, ולא היה יכול להראות כי אם בערב שאחריו, איכ קירש רבי חייא ראש השנה שני ימים קודם זמנו, ועל כרחו זקוקים אנו לומר לעשן לפני זה חסרים יותר מדאי עפי אחר מן הסימנים שהסתייעו בו או שהעדים שהעידו לפניהם מעו ולא ראו יום, ובפעם והוא לא יכלו לעשות החדש בן שלשים יום מפני שהיה הדבר בניין או בתשרי (כמו שכתב רש"י במקומו) שהיו מתאמצים לעשות אותם ביום שלשים לחדש שעבר, ולהפך עשה רבי פעם אחת תשעה חסרים בשנה מעוברת והיתה איכ מדת השנה ההיא שפ"א יום דבר נמנע במציאות, מפני שכשנה שלפניה עשו מלאים יותר, וכמו שאמרו שם בגמרא (ערכין ט'). ומכל המשא ומתן שם יוצא מפורש שהיו משתמשים או רק בחשבונות גסים, וכל השתדלותם היתה רק שלא להרחיק יום הקביעה מיום הראיה שני ימים, אבל אם היה ההבדל רק ביום אחד לא היו חוששין לו.

ואין לחמוה על הברל יום או יומים בקביעת החודש, כי בעין זה קרה גם לעמים אחרים המונים ללבנה, וגם ליונים אשר עלו על עמים אחרים ביריעת בנין העולם והישוב הומנים, כאשר מצאנו עדיות מפורשות אצל הכמהים הקדמונים. הפילוסוף אריסטוקסנוס בן דורו של אריסטוטלס (בערך 350 לפני המספר הנהוג)

יבמות וגויטין פ"ו (ה"ח) שהיא אחת עם השם כבואה וכמו שאמרו על ענין הזה כעצמו בבבלי רחוי ל"י כבואה (גיטין ד' ס"ו ע"ב).

¹ מן תירושלמי שם נראה כי גם ל"י אבן קרה מקרה כזה כי ראה את הירח בערב ר"ה שחרית, וגם הוא (כ"י חייא כבכ"י) השליך עליו צורות וגערי בו לבלתי יעטה כלימה על חכמו ישראל (לא תבהת לבני מרד). או אולי שני המעשים האלה אך מאורע אחד הם. אל המעשה הזה כוון הקראי בעל גן עדן (פ"ט מענין קירוש החדש) באמרו: «מעשה שהיה ולא עלה בחשבונם להראות הירח והוא נראה עמד ר"י פלוני ועפרה בעפר אמר לה אי תצופה לסחר אנו דורשים לך ואת עליית היום!» אבל סגנון לשונו יענה בו כי לא שאב את הדברים ממקורם הראשון ולכן מימינו לא נאמנים, כי חשב שהמעשה היה שנראה ח"ד ש בליל שלשים והחכמים עשו ר"ה יום אחד אחר כן ביום ל"א, כנגד המפורש בבבלי וירושלמי.

ברברו על מערכת קולות הנגינה וההרמוניה שלהם יאמר: מקרה שוקלי הקולות כמקרה עמים שונים במנין ימי חרשיהם; כעת אשר הקורניתיים מונים למשל עשרה ימים בחדש יחשבו האתוניים אך חמשה ימים ואחרים שמונה ימים. מסני שאלו נמו בשנים או שלשה ימים לצד זה ואלו כשיעור הזה לצד שננגרו (עיין אידעלער 257), והסופר היוני פלוטרך (בסוף המאה הראשונה למנין הרגיל) ברברו על מלחמת פלטיא (שהיתה בשנת 479 לפני המנין הרגיל) ואמר על זה שהיתה בארבעה ימים לחודש בוארדומיון לחשבון האתוניים, הוא יום הרביעי לפני סוף חדש סאנעמוס לחשבון הבואיתיים, הוא מוסוף ואומר: אין להחפלא על הורות הזאת¹, גי הגה גם בימינו שחכמת התכונה ככר הגיעה להשתלמות גדולה הרבה יותר, יש אשר יחלו למנות את החדש מיום זה ויש אשר יחלו למנותו מיום אתר² (הובא אצל אידעלער היא צד 365).

כדבר הזה ראינו ניכר בורות הקרובים אלינו מאד בערת הקראים, אשר אחרי הקרעם מעל אחיהם כל המון בית ישראל שבו לקבוע חדשים על ראיית הירח. קרמוני הקראים אשר עברו כל חוק ונכול במחלוקתם עם בעלי הקבלה חשבו את ההשתמשות בחשבון לתועבה ואת כל הקובע מועדים על סיהו למעונן ומנחש³, אכן בכל עת אשר לא יכלו לראות את הירח, כי היה ענן לבושו או ערפל התולתו כמליצת בעל אשכול הכוסר והווקקו להסתייע בהקרבנות שונות כאשר אמרנו למעלה, ובהיות דרכי ההקרבה האלה תלויים במחלוקת ולפעמים גם סותרים ואין היו תוצאות הדברים כי פעמים רבות נחלקו בקביעת המועדים וכאשר יאמר ר' עובדיה מברטנורה, שהקראים אשר במצרים יעשו ריה ויהכים וולתי היום אשר יעשוהו הקראים בירושלים ואומרים שאין כזה רועי (עיין מחלוקת וכי צד 145) וכאשר יראה הקורא בספרי הקראים ובפרט בדברי בעל אדרת אליו שהיה בוטנו, ובעל האדרת אליו ראה את המכשלה הזאת וגם חשב מחשבות להסתייע בשעת הרחק בחשבונות הראיה, אבל חפצו לא הצליח בירו, ועוד שלש מאות שנה אחריו היו הקראים שבעיר אחת חצים מקרשים מחללים, האב מקרש יום אחד והבן יום

1) בכל זאת קשה להאמין באפשרות הכול גדול כזה (של שמונה ימים), לכן ישער החכם Boeckh, ועמו יסכים גם אידעלער (שם), שנצחון היונים במלחמתם היה ארבעה ימים לפני סוף החדש, וחגיגתו היתה כשבעה או שמונה ימים אחריו כן.

2) ד"ר דניאל הקומסי (בתחלת המאה השביעית לאלף הקודם): "אסור לנו לדרוש ולחשוב את חשבון הקוסמים ככתוב לא ימצא כך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים וגו', ואין מותר לנו לדרוש חדשו ה' ומועדיו בחשבון הקוסמים והוברי שמים, ועוד הומין ה' להוברי השמים ומודיעים לחדשים ועתירות תבואות הוכנים לשרפת אש, ככתוב החזים ככוכבים מודיעים לחדשים מאשר יבואו עליך הגה היו בקש אש שרפתם" (זכרון לראשונים הוברת שמינית צד 189), וכאשר העיר שם תראי הרקבי כזאת היתה גם דעת ענן. את הדברים האלה ישנו וישלשו גם בעל אשכול הכוסר ובעל גן עדן, וזה האחרון כחוקר ופלוסוף מסביר הדבר יותר ואומר כי יש בזה שטח עבודה זרה, כי עמי הצאבא (סאבאער) היו מקטירים לצבא השמים בזמן הסולד שחל להיות בחשבונם.

שני (כדברי בעל אור הלכנה המובאים שם), עד אשר לאט לאט הווקקו לעונב נקודת השקפתם ולעשות מועדיהם על פי חשבונות הראיה. ובאחרונה עזבו גם את אלה והסתפקו רק ביריעת המולד האמתי בלבד, וישימו להם נבול שאם יעבור מן המולד האמתי עד הערב זמן ידוע שיקבל בו הירח אור, מורגשי והוא כשיתרחק הירח מן השמש ארבע מעלות ויותר או יקדשו את היום שאחריו, וכוה שבו ותתקבנו אל אחיהם הרבנים אשר שמו להם גם הם נבול ידוע מן המולד האמצעי. ואמרו: נולד קודם חצות בירוע שנראה סמוך לשקיעת החמה, נולד לאחר חצות בירוע שלא נראה סמוך לשקיעת החמה.

ח ת י מ ה

באור מושג השמות 'יום עיבורי' ו'חדש מעובר'.

בחתימת מאמרי אמרתי להביא במשפט דבר אחד בענין העבור שלא נחבר עוד לפי דעתי כראוי.

למעלה ראינו כי הרמב"ם משהמשמעם אחת במלים, 'חדש מעובר' במשמעותו 'חדש מלא' וכן נמצא מסודר גם בתלמודנו: 'לא מצינו אלול מעוברי' (ריה דף י"ב ע"ב) במקום מלא, אך בכל זאת הדבר הזה צריך עוד לפנים ולפני פנים.

התוספתא, שלפי דעתי ממנה הוציא הרמב"ם את דבריו, מוסיפה לאמר: 'היו נוהגין המנו בזמנו ואב מעובר, ואחיב נודע להן שאב בזמנו מניחין אותו ומונין מכאן ואילך אחד מעובר ואחד שאינו מעובר'. פה אנו רואים מלת מעובר עומדת לעומת מלת בזמנו, שביאורה ליל שלשים, כמו שאמרו בין שנראה בזמנו בין שלא נראה בזמנו מקדשים אותו (ריה פ"ב מ"ז), נוכל אפוא לשפוט כי ה'חדש מעובר' הוא ההפך מן הנקבע בזמנו והוא ה'חדש שיקבע בליל שלשים ואחר. כזאת אנו רואים גם במלת עיבורו האמורה כ'חדש שהיא עומדת תמיד כנגד למלת בזמנו, כמו ראינוה בזמנו ובלייל עיבורו לא נראה (ריה פ"ב מ"ח), אין משיאין ליליו ומנו אלא ליליו עיבורו (ירי' ר"ה פ"ב ה"א), מקודש ה'חדש בזמנו מקודש ה'חדש בעיבורו (מס' סוסי' פ"ג ה"א), ואם במקומות האלה יחפזין עוד המתקשש לעמוד על דעתו לומר, כי ליל עיבורו הוא הלילה שאחרי עיבורו או שאחרי יום שלשים וליליו ומנו הוא הלילה שאחר יום זמנו או שאחר יום כ"ט וכמו שכן יפרשו מלת לאור עיבורו ללילה שאחר יום עיבורו שהוא יום שלשים (ריה דף כ"ב ע"ב ועיי' שכן מנהרין דף ע"י ע"ב) אבל יום זמנו הוא יום כ"ט ויום עיבורו הוא יום שלשים, הנה אביא לי ראייה שאין אחריה חשובה מן הברייתא שבתורת כהנים (כתוספתא שהבאנו למעלה בסימן ב'), קדשוהו קודם זמנו או לאחר עיבורו יום אחד יכול יהיה מקודש, ת"ל אותם' פה יזקקים אנו לומר כי עיבורו הוא יום ל"א שאם אתה אומר יום שלשים הוא הרי אין יום שלאחריו

פסול לקביעת ראש חדש! וכן בירושלמי (ריה רפיג) אמרו עין מסורש: לפני ומנן
כיש יום, לאחר עבורו לִיב יום.

מכל הדברים האלה נראה, כי יום עיבורו של חדש אין ענינו הוספת יום
אחד בסוף החדש היוצא, אך משמעותו העברת ראש החדש הנכנס
והעתקתו ליום שלאחריו, וזו היא לדעתי ההוראה האמיתית של מלח עבורו הנגזרת
משדש עבר וכמו שהשתמשו בה גם במקרא: העביר המועדי (ירמיה מז יו).
ובירושלמי (עין פ"א סוף היא): דמעבר ליה (ליוהיב) מן אתריה. וראיה לרבו מן
הירושלמי (ריה פ"ב היא): אין משיאין אלא על החדשים המיושבין בזמנן וכיו שאם
אומר את משיאין בין על החדשים המיושבין בזמנן בין על החדשים המעוברין
שאין מיושבין בזמנן וכיו. פה מלות החדשים הנראות ראשי חדשים ומלת
מיושבין ומעוברין עומדות זו לעמה זו, כמו ששרשיהן ישב ועבר מורים על פעולות
הפוכות זו לזו, וענין המאמר מראה במירוש שאין כונת הירושלמי על החדשים
היוצאים¹) כי אם על ראשי החדשים הנכנסים שאנו דנין עליהם אם להשיא
עליהם משואות אם לאו. החדש המיושב בזמנו או שאינו מעובר הוא אותו שראש
החדש שלו נקבע בזמנו ביום ל' (נקבע שלנו ומיושב שלהם נרדפים) והחדש
המעובר או שאינו מיושב בזמנו הוא אותו שראש החדש שלו נדחה ליום ל"א
(ונדחה ומעובר נרדפים).

עוד ראיה ברורה לדברי, שעבורו של חדש לא יאמר על מילוא החדש
שעבר, כי אם על העברת יום ר"ח שידובר בו היא מן הירושלמי (ריה פ"ג היא).
כי במקום שאמרו בכבלי (ריה דף י"ט ע"ב) מימות עורא ואלילך לא מצינו אלול
מעובר, ואדר הסמוך לגיסן לעולם חסר יאמר שם: תשרי לא נתעבר מימיו
וניסן לא נתעבר מימיו, שהכונה בו ברורה שראש חדש תשרי וניסן לא
נתקנו מעולם ממקום ונקבעו תמיד ביום שלשים של אלול ואדר, שהיו לפי זה
תמיד חסרים, וכן הוא הסירוש במשנה (שביעית פ"י מ"ב): אם היה החדש מעובר,
כלומר שנדחה ראש השנה או ראש חדש של תשרי ממקומו ונקבע ביום ל"א של
אלול, לא כמו שפרשו המפרשים שנעשה אלול שלפני מעובר כלומר מ"א. וכן
סירושו במשנה (ערכין פ"א) אין פותחין מארבעה חדשים המעוברים בשנה, וכן במשנה
(ריה רפ"ג) לא הספיקו לומר מקודש עד שחשבה הרי זה מעובר. וכן צריכים אנו
לפרש את דברי הירושלמי (ריה פ"ג היא) מעמעמין על החדש הנראה בזמנו
לעברו וכבלי: מאיימים על הערים על החדש הנראה בזמנו לעברו (ריה כ" ע"א)
כלומר מעלימים עין מן הלבנה החדשה שנראתה בזמנה ביום שלשים כדי להעביר

¹ הכבלי שמלת יום עבורו כבר קבלה אצלו הוראה אחרת ליום שלשים של החדש
היוצא שונה את ההלכה הזאת כלשון אחרת: אחסר עבדינן (משואות) אמלא לא עבדינן (ריה
דף כ"ב ע"ב). כלומר אם היה החדש היוצא חסר שאו רה"ח הנכנס מיושב בזמנו משיאין עליו
משואות להודיע כתי הל ר"ח שלו. אבל אם היה החדש היוצא מלא שאו ראש החדש הנכנס
מעובר ואינו מיושב בזמנו אין משיאין על רה"ח הנכנס.

את ראש החדש ליום לא, לא כמו שהורגלנו לפרש לעבר ולמלא את החדש הישן, כי יותר פשוט שכיניו הפעול שבמלת לעבור מוסב על החדש שנראה בזמנו, ממה שנפרשהו על החדש העבר שאינו נוכר כמאמר כלל.

הדברים האלה יציגו אור לנו על מקום סתום אחר בתרגום יונתן. על המקרא ויהי מסתרת החדש השני (שיא כי כיז) יאמר המתרגם הנה: והנה ביומא דבתרתי הוא עיבור ירחא תנינא, ועל המקרא ביום החדש השני וכי (שם פסוק ליד) עבור ירחא תנינא. יונתן ספרש מלת החדש במשמעות ראש חדש כהוראתה לסמנים במקרא וכמוכנה תמיד בלשון הכנענים (פעניקער) ופירושו החדש השני הוא ראש החדש השני (שהוא שני לחדש שעבר או אולי החדש השני הוא אייר לדעת המתרגם). ומפני שכפי הנראה מן המקרא לא נקבע בזמנו (מפני שלא נראה בליל שלשים כאשר חשבו מראש) ונדחה ליום לא של חדש שלפניו קראוהו בשם עיבור ירחא תנינא. וראוי עוד להעיר כי לפי היוצא מדברי התלמוד (גדרים דף ס' ע"ב) כשהיה אחד מן החדשים מלא ויום שלשים היה נחשב לחדש היוצא, אמילו הכי קרי ליה אינשי ריש ירחא. ובכן תחת שאנו קוראים עתה לשני הימים יום ראשון ויום שני של ראש חדש היו קוראים או ליום הראשון, הוא יום שלשים, בשם ריש ירחא וליום השני, הוא יום לא, בשם עבור ירחא.

גם המושג עיבור שנה אינו יוצא לפי דעתי ממשמעות לשון העברה, ופירושו נתעברה השנה שנעתק ראש השנה הנכנסת בשיעור חדש אחד עיי תוספת אדר שני בסוף השנה הקודמת⁽¹⁾ (כי השנים התחילו מניסן). אולם מה כבר נתרחה הוראת המלה (ובפרט לאחר שנתקבל הדבר למנות ראשי השנים מתשרי וחדש העיבור מצא מקומו כאמצע השנה, ועל ידי זה נמשמשה משמעות המלה שהונחה בראשונה אך להעברת ראש השנה והעתקתו, מה שלא היה לו מקום במלת עבורו של חדש ולכן שם יכלה להשאיר במשמעותה הראשונה) וקראו תמיד את השנה שנוסף בה חדש אחד בשם שנה מעוברת, ואת החדש הנוסף בשם חדש העיבור, כמו אמור בה ובעיבורה (גדרים פ"ח מ"ה). אך מלת עיבורו של חדש, אם אין וכוני טעני, לא יאמר במשנה ובריייתות ובירושלמי שנתחברו בארץ ישראל, ששם היה עיבור שנים וחדשים נהוג כמעשה, על מלוא החדש שעבר, כי אם על העברת ראש החדש הנכנס, אכן כבבלי ששם נתעסקו בהלכות עבורי שנים וחדשים רק להלכה ולא למעשה, נתרחה מושג עיבורו של חדש, כמו שנתרחב מושג עיבורה של שנה, אף שהסבה שאמרו עליה למעלה שגרמה להרחבת המושג האחרון (והיא התחלת השנים מתשרי) לא היה לה מקום במושג עיבורו של חדש, וכמו שראינו למעלה מדברי הבבלי האומר לא מצינו אלול מעובר במקום מלא⁽²⁾.

⁽¹⁾ וכן אמרו במכילתא (בא פ"ב) מה חודש אין תוספת עיבורו אלא בסוף אף שנה אין תוספת עיבורה אלא בסוף.

⁽²⁾ ואלה דברי הנשיא בספר העיבור (מ"ב ש"ג) תראים להעתיקם פה: "ואנו קוראים לה (לשנה בת י"ג חדש) מעוברת, והשם הזה יכול להתפרש על שני ענינים יש לך לומר הוא חצוב מן

בכל המשלים שהבאנו עד כה, שנוכרה בהם מלת עכורו של חרש נשתנה רק סירוש המלה, אבל לא תכן הענין. אכן עוד יש מקום אחד אשר בו ישונה גם תכן המאמר. בבבלי (ר"ה דף י"ט ע"ב) אמרו: העיר רבי יהושע בן לוי משום קהלא קדישא דבירושלים על שני אדרים שמקדשין אותם ביום עיבוריהן, והבבלי מוסיף על זה: למימרא דחסרין עבדינן (שעושים את שניהם חסרים) מלאים לא עבדינן (ואין עושים אפילו אחד מהם מלא). הדברים האלה מראים מסורש שיום עיבור הוא יום שלשים או סוף החדש המלא שעבר וכמו שפירש בן רש"י במקומו. אכן לא רחוק הדבר לשער כי מסדרי הבבלי פירשו להם את המאמר על פי דרכם בהכנת משמעות מלת עיבור שנעשתה אצלם נדרפת למלת מלא¹, אבל לפי שבעל המאמר הזה רבי יהושע בן לוי מחכמי ארץ ישראל הוא, ששם כפי הנראה קראו השם יום עיבור ליום ל"א, הגה נוכל לפרש דבריו בדרך שהלשון סובלתו יותר (כי לפי הבנת הבבלי הבינוים שבמלת אוהן ועיבוריהן מוסבים לגוים מחולקים — קובעים אדר שני וניסן כיום שלשים של אדר ראשון ושני) ולומר שהכונה להיפך שאין קובעים ר"ה של אדר ראשון ושני בזמנם אלא דותים אותם למחרתם ונמצא ששבת ואדר ראשון שניהם מלאים (וכמרת חרש אדר שני לא קמיירי השתא, ועליו נקבעה הלכה מיוחדת: אדר הסמוך לניסן לעולם חסר). ולפי סירוש זה דברי ריב"ל מסכימים עם מנהגנו עתה שאנו עושים שבת ואדר ראשון מלאים ואדר שני חסר².

עבר כלומר שעבר החדש ואנו (מעבירין) [מעבירין] אותו פעם אחרת, ויש לך לומר חצוב מן שורו עבר ולא יגעיל (איוב כ"א) ומדברי רבותינו ז"ל שאמרו פרה מעוברת, והפעם הזה נאה בעיני ואם אין השני רחוק כל כך מפני שמצאנו דבותינו ז"ל קורין לחדש המלא משלשים יום מעובר כדאמרינן לא מצאנו אלו מעובר ואין אתה יכול לומר בכאן אלו המלא קורין לו מעובר מפני שעבר כי אין אנו מעבירין אותו דבר אבל המעובר דומה למלא, מפני שנוסף בו יום מתעבר כאשר האשה מתעברת. מן הדברים האלה נראה כי חכם עדיף מנביא, וכי כבר עמד הנביא על מחצבת מלת מעובר משמעות הפעל עבר, ואם אמנם לפי דרכו קשה באמת למצוא יחס הגון ביניהם בכל זאת לא חשב את הפעם לרחוק כל כך, אך אלו מעובר עמד לו לשון, וקרוב מאד לחשוב כי אלו ראה הנביא דק את המקום האחד בירושלמי כלכד שתחת לא מצינו אלו מעובר ואמר תשרי לא נתעבר מימיו, כי אז הפעם שהיה בעיניו לא רחוק כל כך געשה בעיניו קרוב עד מאד.

¹ ואולי פירשו בבבלי את מאמרו של ריב"ל בדרך זו מפני שחשבו מלת מקדשים בניגוד למלת מעברים, כמו כן לקדשו כן לעברו (ר"ה דף כ"א ע"א). אמנם מלת מקדשים יש לה גם הוראה יותר רחבה — קביעת ראש החדש בכלל, כמו בין שנתא בזמנו בין שלא נראה בזמנו מקדשים אותו (ר"ה פ"ב מ"ז) ונוכל לפרש קידוש סתם על יום שלשים, אבל במקום שמפורש בו קידוש ביום עיבור משמעותו ליום ל"א, וכמו שלא נמנע רב נחמן הבבלי (סנהדרין דף י"א ע"ב) לקרוא לפי מוכן המלה בארצו הקביעת ביום ל"א בשם קידוש לאחד עיבור.

² לפי מה שפירש רש"י על שני אדרים שאמרו עושים את ד מלא ואחד חסר דרוקא קאמר ראשון מלא ושני חסר היינו יכולים למצוא בזה סמך למנהגנו עתה, אולם סוף המאמר, וכך היו נוהגין בנולה (אחד מלא ואחד חסר) ומשום רבינו אמרו לעולם אחד חסר ואחד מלא עד שיגיע לך שהקובע ר"ת בזמננו וזכרנו מיד את דברי החוספתא בערכין

במשמעות יום עיבורו הלך הכבלי חסיד לשיטתו, ובכל מקום שהוא מוכיר את המלה הזאת כוננו ליום שלשים, וכמו שאמרו בכבלי על המשנה עיבור החדש בשלושה: רבא אמר קידוש ביום עיבור דאחר עיבור ליכא קידוש, ורב נחמן אמר קידוש לאחר עיבור דביום עיבור ליכא קידוש (סנהדרין דף י" ע"ב). אולם הבנת המלה באופן זה תפגוש במקום אחד בקושי גדול. כברייאתא (ר"ה דף כ"ב ע"ב) אמרו ואימתי משיאין לאור עיבורו, מדברי התלמוד בעצמו יוצא מפורש שהכונה ללילה שלפני יום ל"א, ולכן הוצרך שם רש"י לפרש לאור עיבורו ללילה שאחר יום עיבורו, אורתא שלשים נגהי ל"א. אכן הדבר קשה מאד שהרי בכל התורה כולה חוץ מקדשים היום הולך אחר הלילה (חולין דף פ"ג ע"א) ועוד שמצאנו את הלשון, לאורי במשמעות הלילה הקודמת ליום, כמו שאמרו במשנה המספלת לאור שמונים ואחד (ערוות ס"ד מ"י, ובמשניות הגירסא אור לשמונים ואחד אבל בפירוש ר"ע מברסלב נ"ג נ"ג מה גירסא לאור פ"א). וכן הוא במשנה כריתות (פ"א מ"ו) ובתוספתא שם ובשתייהן כתוב שם פעמים רבות, לאורי ובמסכת זבחים (ד' נ"ז ע"ב) המחשב לאור שלישי, האוכל לאור שלישי, יכול יהא נאכל לאור שלישי (וכן הוא בתיב פרשת צו ובילקום), ורש"י בעצמו מפרש שם שהכונה לערב שלפני יום שלישי ולא עלתה על לבו לשבש הנוסחא. כברייאתא הזאת הובאה גם בפסחים דף ג' ע"א, אולם מתוך שהובאה שם גם כברייאתא משיאין לאור עיבורו שהווקק רש"י לפרשו ללילה שאחר עיבורו, והיה זקיק למצוא דרך ולפשר הסתירות שבסגנון הזה ולכן הגיה שיציל אור שלישי (וכן הגיה גם אור לארבעה עשר במקום אור ארבעה עשר שבנוסחא ר"ח ובגירסא כ"י אקספורד, וככ"י מינען כתוב אור ארבעה עשר, אבל במשנה דף י' ע"ב הגירסא כ"י לאור ארבעה עשר עיין דקדוקי סופרים), אולם קשה מאד לשבש הנוסחאות בכל המקומות האלו כמו שהעיר על זה מהר"ם הלואה בחידושי' (אלא שלם דעתו, לאורי משמע הכי).

אמנם גם אם הפריז רש"י על המדה בחפצו לשבש את כל הנוסחאות, הגה בכל זאת פירושו מיוחד ברוח התלמוד הכבלי שגם הוא הבין כך את המלה; במסכת ערכין (ד' מ' ע"ב) הובאה כברייאתא: אין ראש השנה חל אלא ביום הנק' או לאור עיבורו, ומכל דברי המשא ומתן שם בכבלי יוצא שהבינוהו ליום ל"א של ניסן, כמו שפירש שם רש"י במקומו, והנה מדלא קאמר או ביום עיבורו כדאמר ביום הנק' נראה בפירוש שיום עיבורו אצל הכבליים הוא יום שלשים ולאור עיבורו הוא הלילה שאחר יום שלשים או ליל ל"א, וכזה יובן עוד יותר המכאניזם הקשה לאור

שהבאנו למעלה (סימן ב') האומרת על כל החדשים „וכן בגליות היו נוהגין אחד מעובר ואחד שאינו מעובר וכו' היו נוהגים וכו' ואח"כ נודע להן שאב בזמנו וכו', ולפי זה כונת התלמוד לומר שדיון אחד מלא ואחד חסר נוהג גם בשני אדרים, ולכן צריכים אנו לפרש דברי התלמוד להק' דלאו דוקא ראשון מלא ושני חסר, אבל הדבר תלוי בשבט שלפניו אם היה חסר או עושים אדר ראשון מלא ושני חסר ואם היה שבט מלא עושים ראשון חסר ושני מלא.

אור עיבורו שהשתמש בו הבבלי שם למשמעות יום ליב, כי אחר שיום עיבורו הוא בלשון הבבליים יום שלשים הנה היו מוכרחים לפרש לאור עיבורו שמשמעותו בו משוואת לילי שאחרי שלשים נגהי יום ליא. ולפי זה לא היה קשה אצלם לקרא ללילה שלפני יום ליב בשם, לאור אור עיבורי כלומר לילה שאחרי אור עיבורו, וכיון שאור עיבורו הוא ליל ליא הנה יהיה לאור אור עיבורו לילה שאחר ליל ליא או לילה שלפני יום ליב. כל זה הוא להבנת דברי הבבלי, אבל סוף כל סוף תמיה לנו לפי פירושו הזה לשון הכריתא או לאור עיבורו, שגם אם נפרש יום עיבורו ליום שלשים למה לא אמר ביום הנף או ביום שאחר עיבורו וכדרך שאמרו בכריתא שכתוב וכתום שהבאנו למעלה: קדשוה לפני זמנו או לאחד עיבורו? אכן ראה זה דבר נפלא כי בתוספתא (ערכין פ"א) הנוסח הוא באמת: אין ריה חל אלא ביום הנף וביום עיבורו, ונראה מזה כי הנוסחא בבבלי לאור עיבורו הוא תיקון מסדרי התלמוד ששינו לשון הכריתא לפי דרך לשונם שהורגלו להשתמש במלת יום עיבורו ליום-שלשים ולא ליום ליא¹.

על פי כל הדברים שביארנו עד כה קרוב מאד בעיני לשער (כל זמן שלא ימצא בכריתא או בירושלמי מקום שבו יקראו ליום שלשים בשם יום עיבורו) כי מלת יום עיבורו משמעותה היתה שונה בשתי הארצות: חכמי אי היו משתמשים בה רק להוראת יום ליא של החדש היוצא או יום א' של החדש הנכנס, וחכמי בבלי היו משתמשים בה המיר רק להוראת יום שלשים של החדש היוצא.

מושג קרוב ורומה למושג עבודה של שנה, שפירשתיהו מענין העברה והעתקה, אנו פוגשים אצל הערביים, אשר לפי עדות סופריהם היו נוהגים לעבר את שנותיהם, עים הדרך שלמרו מן היהודים היושבים בארצם, והיו מוסיפים מוסן לזמן חדש אחד על חדשי הלכנה שהיו נוהגים אצלם, כדי להשוותם עם שנות החמה, עד שבא הנביאי וביטל את המנהג הזה וישם להם לחוק למנות את שנותיהם אך ללכנה לבד מבלי השגיח על שנת החמה, וכדרך שהם עושים עד היום הזה. מעשה העיבור הזה היה נקרא אצלם בשם נפי, שמשמעותו, דתיה ואחריו, כאשר יאמר כנאת החוקן והמלומד הערבי אלכירוני בספרו אלאהאר אלכאקיה (בנוף הערבי צד 64 ובתרגום האנגלי צד 76). גם אצל הבבליים נקרא החדש שהיו מוסיפים אחרי חדש אדר בשם ארתו קארתו שאדרוי, כלומר החדש הקאחר של אדר. המושג

¹ וראוי להעיר כי מלת ניסן לא נזכרה כלל לא בתוספתא ולא בכריתא שבבבלי ואנו צריכים לומר שהוא לשון קצר תמורת יום עבורו של חודש שחל בו יום הנף או שאחר "יום הנף" לפי הבנת הבבלי יום לי ולפי פירושי יום ליא, אולם אפשר עוד שהתוספתא משתמשת פה במלת "ביום עיבורי" בדרך השאלה, וכמו שיום עיבורו של חדש נתקבל ליום שנדרה בו ראש חדש או מחרתו של חדש כך קראו גם מחרתו של יום הנף בשם יום עיבורו, והכונה שריה חל לפי ימי השבוע או ביום שחל בו יום הנף או ביום שחל בו מחרתו של הנף שהוא יום י"ז בניסן. אח"כ מצאתי שקרוב לזה פירש רג"מ (בשים ויולנא), ודל: "לאור עיבורו — למחרתו לאור אותו לילה שעבר יום הנף" יע"ש.

דחיה ואיחור* והמושג. העברה והעתקה* קרובים כל כך, עד שאין רמזנם צריך לפנים ודי להראות עליו אך באצבע לבד.

והנה לדברינו השם עיבור בא תמורת השם העברה, וכן הסעלים מעובר ונתעבר באים בבנינים הדגושים: סיעל ונתפעל, תמורת הבנינים הנוספים: הסעיל והפעל (אמנם ראוי להעיר כי הבנין האחרון הזה רחוק מאד בלשון המשנה), ואין לתמוה על זה בשמות סלאכתיים, וכמו שהשתמשו בתמונות כאלה לענין אחר: עיבור צורה ותעובר צורתו (פסחים ל"ד). אולם ראה זה מצאתי דבר נסלא שהנאון רב שרירא משתמש בפעלים אלה גם במשמעות לשון העברה ממש, כי באחת מאגרותיו שהוציא לאור החכם רש"י שעכטער יאמר: יום שע"ברו את רבן גמליאל מנשיאות... ואף על פי שבעבורו (בעבור רבי אלעזר בן עזריה) נתעבר רבן גמליאל (Saadyana p. 122). ונראה כי לא מלבו ברא רב שרירא מלין כאלה, וכי כך היו כתובות במקורים שהיו לפניו ולא הגיעו אלינו, וכמו שיביא רב שרירא שם ספור אחר על אדות רבי מאיר ורבי יוסי, שלא נמצא עוד לפנינו, כאשר העיר על זה הרש"י שעכטער. [בתלמוד ברכות כ"ז ע"ב וכ"ח ע"א רגילים אגחג לקרוא: תא וְנַעֲבְרִיהּ, ודילמא מַעֲבְרִין לך, שניהם מבנין פֿעל הדגוש בארמית, וכן נקדם החכם לעווין בספר המלין התלמודיות שלו. אולם אין מכאן ראיה כי אפשר שצריכים אנו לקרוא: תא וְנַעֲבְרִיהּ, ודילמא מַעֲבְרִין, מבנין אָפֿעל].

השם עיבור הוא שם הפעולה במשקל: פֿעור, שלום, שימור, ביעור ורכים כאלה במקרא ויותר במשנה, אולם משער אנכי כי מלבד המשקל הזה שניקודו חירק ומלאסום ימצא במשנה עוד משקל אחר שניקודו חירק וחולם, והוא שם דבר כמו: ילוד, נפור, שפור, וממנה: עִיבּוּרָה של עיר (עירובין פ"ה מ"ז) שהוא שם לתחום העובר ויוצא מחוץ לגבול העיר, וכן ראוי לקרוא במשנה (גדרים פ"ה מ"ה) אסור בה ובעִיבּוּרָה, שהוא משך הזמן הגולד ע"י תוספת אדר שני. — הדבר אשר יביאני להשערה זו הוא המאמר המתום בירושלמי (רי"ה פ"ב ה"ז וסנהדרין פ"א ה"ב): וכבר נכנס רבי יוחנן (לעיבור השנה), אמרו לו אמור: הרי השנה מקודשת בעיבורה, אמר הרי השנה מקודשת שלטרנו בן הנפח: אילו אמר בעיבורה הייתי אומר אלו יום שהחמה יתירה על הלבנה בכל שנה, אלא בעיבורה שהוסיפו לה חכמים, שלשים יום, המפרשים נדחקו מאד במאמר הזה, והמעין בדבריהם יראה כי הדבר להוסיף: הדגשת כינוי הנקבה שבמלת עיבורה והמעמחה בלשון יכולה לתת מקום לשומע לחשוב שכוננת האומר היא עיבורה של שנה ולא עיבורם של חכמים, ולכן אחשוב למשפט כי כוונת רבי יוחנן לשבח את רבי יוחנן שהקפיד לקרוא מלת בעיבורה הבית במלאסום שהוא שם הפעולה, כלומר הרי השנה מקודשת על ידי מעשה החכמים ופעולתם היום, שהוסיפו עליה שלשים יום, ולא חפץ לקרוא את המלה בתולם הבית שהיא ע"ס משקלה שם דבר ויוכל השומע למעות שהכוונה בשיעור הזמן ששנת החמה

עוברת במרתה את מדה שנת הלכנה, ששיעורו י"א יום. כך נראים בעיני הדברים כל זמן שלא אשמע פירוש נכון ומתקבל יותר.

והנה במקור מלה עיבור העיר נחלקו כבר בבבלי (עירובין נ"ג ע"א) ובירושלמי שם בפסוק: רב תני מאברין — מוסיפין לה אבר ושמואל תני מעברין — כאשה עוברת¹). אמנם אין להוכיח מזה כי כך ירש שמואל גם מושג עבודה של שנה ושל חדש (כמו שמירש בן הנשיא בספר העיבור), כאשר רחוק מאד להחליט כי רב קרא תמיד מאברין תמורת מעברין בכל מקום שנוכרה המלה הזאת במושג עבור שנה וחודש. וגם סה במושג עיבור של עיר אפשר שלא היתה כזאת שמואל את התחום הנוסף על העיר ועובר מחוץ לגבולה ומרמה אותו לאשה עוברת (ועיין בברכות דף כ"ט ע"ב המליצת: בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברת), כי גם מלת מעוברת נגזרת משרש עבר, מסני שנוף האשה הרהר עובר את מרתו הרגילה, כמליצת בכמן המלאה (קהלת י"א ה'), כאשר יקרא הולד בשם עובר, תבואת הארמה — בשם עבור הארץ (יהושע ה' י"א), צמרת הארו — עוברתא דארוז (תיי ביחזקאל י"ז נ'), וכמלת צאצאים הנגזרת משרש יצא. ונראה עוד כי לפי מושגי הקדמונים היה בין הפעלים עבר והרהר דמיון וקרבה גדולה יותר משה שאנו מוצאים ביניהם עתה לפי מושגינו, כי כן מצאנו גם בארמית את הפעל ערה כולל בתוכו מושג עבר ומושג הרה.

באחרונה אעיר עוד על דבר אחד. בערכין (דף ט') יתקן רב הונא את לשון המשנה שם: לא נראה לחכמים לעבר יתר על שמונה. סה מלת לעבר עומדת כנגד מלת לחסר שבדברי עולא האומר: לא נראה לחכמים לחסר יתר על שמונה, והוראתה סה ברורה שהוא כמו למלאות. אבל אין הדבר הזה סותר את פירושי בענין מלת עיבור, שענינה העברת ריח למחרתו, כי הבבלי משתמש במלה זו כדרך שמושה בארצו, ובאמת בלשון המשנה ישחמשו במלה אחרת למשמעות מילוא החדש — בפעל השלם, וכמו שאמרנו במכילתא (פ' בשלה) והובא בבבלי שבת (דף פ"ז ע"ב): השלים ניסן ואירע אייר וכי חיסר אייר ואירע סיון וכי.

¹ מחלקת כזו נמצאת גם בתהלה מסכת ע"ז: חד תני אידיה דכתיב כי קרוב יום אידם, וחד תני עיריה דכתיב ועיריהם המה; ובאמת בלשון סורי וערבי המלה "עיר" ענינה תמיד מועד וחג.

הערות שלא יכלו להקבע במקומן.

א. ע"ד עבורי הכבליים והשוואתם עם עבורי היהודים.

החכם מאהלער החליט שהכבליים היו משתמשים במחזור קבוע של י"ט שנה מאז מעולם ע"פ סדר גיח אדריט אם נקבל לשנה ראשונה של המחזור את השנה הראשונה לנבנאסר או ר"ח ניסן ג'א י"ד, שהיו הכבליים מונים אותה לפי דעתו לראשית תאריכם. ועל פי זה ערך לוחות כל ראשי חדשיהם של הכשרים משנת 747 עד שנת 100 לפני המנין הרגיל. אולם החכם אספערט (במ"ע Z. D. M. G. חלק ג'א מצד 138 והלאה) והחכם ווייסבאך (שם כרך ג'א מצד 195 והלאה) קעקעו את בנינו עד היסוד. החכם אספערט מוכיח ע"פ כתבי היתדות שהגיעו לירינו, כי בארבע מאות השנים הראשונות מתאריך נבנאסר לא היה בהחלט כל סדר לעבור, ולפי דעתו היו מעברים או את השנים לא ע"פ החשבון כי אם ע"פ אותות השמים ונחוש האסטרונוגיה. ולדעתי קרוב יותר לשער כי היו מעברים או על סימנים אחרים: על סוג האור ומעמד יבול האדמה, כאשר עשו בן היהודים בימים ההם וגם אחרי כן, וכאשר נראה עוד היום ביושבי האי טאיטי זאצל האירוקים היושבים באמריקה. סדר עבור השנים ברמות מחזור קבוע יהל להגלות לעינינו במאה הרביעית לפני המנין הרגיל, כאשר העיר כואת החכם אספערט וכאשר נראה מרשימת השנים המעוברות אשר אסף החכם ווייסבאך במאמרו, ואשר נרפסו בתוספות ותקונים בספרו של גינצל (צד 133 והלאה) ואשר אני נוהן מה. ברשימה הזאת שהלקוה לשתיים: לשנים שלפני התאריך הסילוקי ולשנים שאחריה. סודרו השנים המעוברות, שנודעו לנו מתוך הכתבים והשטרות שבאו לירינו, לפי שנות הבריאה (מתשרי בה"ר), ואצל כל אחת מן השנים נרשמה במסגרת שנת המחזור לפי חשבוננו שבה חל החדש הנוסף: אדר שני או אלול שני, (כשהיה החדש הנוסף אלול שני הצבנו סימן כוכב בצד השנה הריא המתהלת אצלנו בתשרי הסמוך לו לאחריו).

(א) שנות העיבור לכבליים בסרך שלפני התאריך הסילוקי:

ג'א מט (ט), ג'א מט (יא), ג'א קנט* (ה), ג'א קסד* (י), ג'א קסו* (יב), ג'א קפג (י), ג'א קצ (יז), ג'א קצנ (א), ג'א קצה* (ו), ג'א רב (י), ג'א רה (ג), ג'א רו (טו), ג'א רט (יח), ג'א ריב (א), ג'א רטו* (ה), ג'א ריח (ו), ג'א רכא (י), ג'א רכה* (יד), ג'א רכו (טו), ג'א רכיש (יח), ג'א רלב* (ב), ג'א רלה* (ה), ג'א רלו (ו), ג'א רמ (י), ג'א רמנ* (יג), ג'א רמה (טו), ג'א רמת (יח), ג'א רניא* (ב), ג'א רנג (ד), ג'א רנו (ו), ג'א רסב (יג), ג'א רסו (יח), ג'א רשו (ד), ג'א שעג (י), ג'א שעו (יד), ג'א שסד (ב), ג'א שפט (ו), ג'א שצו (טו), ג'א חמט* (י).

אתר דעת - מכללת הרצו

97

מליטה מני קדם

(ב) שנות העיבוד לבבליים אחר התחלת התאריך הסילוקי:

גיא תקפו (טו), גיא תקצ (יח), גיא תקצב (א), גיא תקצה (ד), גיא תקצה (ו),
גיא תרא (י), גיא תרג (יב), גיא תרו (טז), גיא תרט (יח), גיא תרלש (י), גיא תרנח*
(י), גיא תרס (יב).

(ג) נוסף עליהן רשימת השנים המעוכרות שהביא החכם מההלער כהקדמתו
ללוחותיו, והן:

גיא תניא (יב), גיא תנט (א), גיא תסב (ד), גיא תע (יב), גיא תעח (א), גיא
תפא (ד), גיא תפז (ט), גיא תפס (יב), גיא תק (ד), גיא תקח (יב), גיא תקלח (ד),
גיא תקעו (ד), גיא תקפד (יב), גיא תרכב (יב), גיא תרלג (ד), גיא תרמט (א), גיא
תרס (יב), גיא תרסד (טז), גיא תרצ (ד).

המספרים האלה מראים לנו שבפרק הראשון שלפני תאריך הסילוקיים היה
חדש העבור עובר את כל שנות המהזור חוץ משנות ג' ה' ט"ו וי"ט, שגם אוחז
אשר לחלות אך במקרה לכו. הוא הדבר אשר דברנו שלא היה או סדר לעבור וכל
השנים היו ראיות להתעבר בלי הכרל, ולא עוד אלא שלסעמים עשו שתי שנים
מעוכרות רצופות זו, אחר זו; בתחלת שנת ג'א רכה — אלול שני ובאמצע שנת ג'א
רכו — אדר שני, ולא היה ביניהם אלא זמן שנה ומהצה; ולעמט זה אנו רואים את
חדש העבור אלול שני הסמוך לראש שנת ג'א רכה רחוק מחדש העבור אדר שני
שנת רכ"א שלפניו ארבע שנים ומהצה; וקרוכ לשער שראויה היתה שנת רכ"ד
להתעבר באדר, אלא שמשני סבה שאינה ידועה לנו לא נתעברה בזמנה. כן מצאנו
פעם אחת שלש מעוכרות כחמש שנים: ג'א רה, דו ורפ. כן מצאנו כ"ט שנה
רכה — רמג ה' עבורים או רלו חדשים, כאשר ראינו כנאות גם אצל היהודים מתוך
השטרות שלנו בראש סרך ב' כ"ט השנים ג'א שג — שכב. — אכן משתי הרשימות
ב' ג' המכילות את השנים שאחרי התחלת התאריך הסילוקי נוכל לשער שבזמן ההוא
כבר היה ביום מהזור קבוע, ושנות העבור בו היו לפי דרך השכוננו ליצירה אדויה
בהיה, והיו השנים המעוכרות אצלם מאוחרות בשנה אחת מכפי סדר עבורנו עתה,
חוץ משנת י' שהיתה מאוחרת בשתי שנים (אם אמנם שנת ג'א חסו ושנת ג'א תרסד
יוצאות מן הכלל). ואם נעתיק התחלת המהזור להתחלת התאריך של נבונאסר,
הנמנה מניסן ג'א י"ד (שאפשר שהיו הכבליים משתמשים בו) יהיה סדר שנות העבור
בו — גוח ארוש, ואם נעתיקה להתחלת המנין הסילוקי, הנמנה מניסן ג'א ח"ן יהיה
סדר שנות העבור במהזור — ארוש בה.

ב. עיד קצי הראיה.

נגה הירח, אם נעלים עין מסוג האויר שאי אפשר להביאו בחשבון, תלוי בשני דברים, כי מתחוק הוא לפי רבות האור שהוא מקבל מן השמש ולפי מעוט אור היום בתוך האויר. את האחד ישער הרמב"ם עפ"י מרחק הירח מן השמש שהוא מודרו בעיגול המלות וקורא לו בשם. האורך הראשון ואת השני עיי משך הזמן משקיעת החמה עד רגע הראיה, ואת כח האור של הירח הוא משער עיי קבוצת האורך הראשון וקשת הראיה שהוא מכנה בשם. קצי הראיה. כל הדברים האלה צריכים תיקון או מעט ואם הרכה. שיעור האור שהירח מקבל מן השמש תלוי לא במרחקו המשווער בעיגול המלות, שאינו אלא הסכמת התוכנים להקלת החשבונות, כי אם במרחקו האמתי, המשווער על פי הקשת המחברת מרכז הירח עם מרכז השמש שקראנו לו. קשת המרחק, וכן החמטעות ניצוצי השמש בתוך האויר איננה תלויה בשיעור הזמן שעבר מרגע שקיעת השמש עד הראות הירח, כי אם בשיעור הקשת (הנצבת) אשר ירדה השמש אל תחת האופק (אחת היא אם היתה צריכה זמן ארוך או קצר). לקשת הזאת, שמשך הזמן שהשמש עוברת אותה משתנה לפי עתות השנה, קראו התוכנים בשם. קשת הראיה (ועהוננסבאנען), ואנחנו, כדי להברילו מקשת הראיה של הרמב"ם, קראנוה בשם. קשת העומק. אבל הדבר שהוא מטל בספק עוד יותר הוא הגבול שנתן הרמב"ם לקצי הראיה. לפי דעתו אי אפשר לירח להראות עד שיעברו יב מעלות ויותר מעט (ואם נחליף קשת הראיה בקשת העומק יצא לנו הגבול בדרך ממוצע יותר מעט מעשרים מעלות). הרמב"ם שכתב דבריו להלכה ולא למעשה לא היה זקוק כיב לדקדק בגבול הזה ומסרו לנו כפי שקבלו מפי תוכנים שהיו לפניו. לא כן היה הדבר אצל הקראים שהקידוש על פי הראיה היה להם לאבן הסנה ברת, והזקקו לעיין תמיד על הירח, כי המה מצאו באמת גבולים אחרים. כעל אדרת אליהו (כתצי המאה השלישית לאלף שלנו) אשר כבר הכיר את הצורך להסתייע בחשבונות התכונה בחרשים המסופקים אבל לא ערב עוד את לבו לבשל את הראיה, מצא שגוראה הירח בקונסטנטינה פעמים רבות בי"א שעות אחר המולד האמתי, והנה נוכל להוכיח בחשבון כי בהיות הירח בן י"א שעות או תעלה קשת המרחק ממש עד שמתה מעלות, וקשת העומק בקונסטנטינה לכל היותר שש מעלות, וקצי הראיה בתכלית גדלם י"ד מעלות. אולם קבוצין כל התנאים המולידים קצי ראייה כאלה רחוקים הם במציאות, ויען כי לפי עדות בעל האדרת נראה הירח פעמים רבות בי"א שעות, נוכל להגביל קצי הראיה במקום הראיה בדרך ממוצע מעשר עד י"ב מעלות. גם בעל אור הלבנה, אשר נלחם בכל כחו להנהיג בקהלות הקראים חשבונות הראיה במקום הראיה עצמה, העיר בספרו (חיי שער י"א) שבחדש תשרי שנת היא תקים נראה הירח, בגלוי ובפרהסיא לעיני הכלי. בתחלת ליל שבת (אור ליום לי"א אונסט למנין הישן), וקהלות הקראים שהיו נחלקים לאגודות שונות בדבר

קידוש החדש השלמו כולם למראה הזה, וקבעו ראש השנה ביום השבת (יחד עם הרכנים). לפי חשבוננו היה אז האורך הראשון הי' מעלות וייג חלקים וקשת הראיה ז' מעלות ניד חלקים, ולכן החליט שבכל זמן שיגיעו קצי הראיה לשיעור ייג מעלות וז' דקס אפשר לירח להראות, ולפי חשבוננו היה אז קשת המרחק $6^{\circ}50'$ וקשת העומק $5^{\circ}21'$ וקבוצתם $12^{\circ}11'$. גבולים קטנים עוד מאלה יצאו לנו מעיוני החוכנים האחרונים. התוכן המפורסם קפלו מספר כי בעיר שיביליה אשר בספרד נראתה הלכנה ביום מולדה ביום י"ג מרס 1553 למנין הרגיל (ניסן השייג ליצירה) ואורה היה אז אחד ממאה וחשעה ברחב הירח. ועפ"י לוחות הירח של התוכן אפסאלצער נמצא כי המולד האמתי הל' או ביום י"ג מרס כעשרים שעות לאחר חצות היום (לפי חשבון התוכנים, ולפי חשבון הרגיל ביד מרס כארבע שעות לפני חצות היום) וממנה עד ראות הלכנה כמו $\frac{10}{8}$ שעה, ומרחק קשת המרחק $6^{\circ}50'$, קשת העומק $2^{\circ}48'$ וקבוצתן $9^{\circ}38'$ (הרב החכם והמקובל בעל אמונת חכמים בספרו סיה רוצה להוכיח מזה אפשרות הראות הירח שחריט במורח וערבית כמערכ, ובמאמרי על חשבונות הראיה ידובר עוד על זה) ומגל הירח המואר היה נראה אז בשיעור זווית $\frac{6}{8}$ סקנדה או אחד מקליה חלקים מחצי קוטר הנראה של הירח⁽¹⁾. שיעור זווית הראיה $\frac{6}{8}$ סקנדה מתאשר גם על ידי בחינות אחרות על כח הרגשת העין בענין ראיית הדברים הקרובים והרחוקים. החכם הומבולד בספרו קוסמוס (רפוס Stuttgart und Tübingen חי' מצד 60 והלאה) מאריך בזה ומראה שהעין הוכל להרגיש חוש של סתכת נוצצת בהיותו קרוב אליה גם אם עביו לא יגיע כי אם לשיעור 2, 0 סקנדה, אולם הדברים הרחוקים צריכים זווית גדולה יותר מפני שהאוויר המקיף את הארץ בולע אל תוכו חלק גדול מן האור, והעיר על מקרה אחד נסלא כי ראה בעינים ערומות את רעו בונפלאנד בהיותו רחוק ממנו כארבע סרסאות ניאוגרפיות (ונם אנשים אחרים שהיו עמו ראו את המראה) בהיותו עובר לבוש לבנים על גב הר גבוה שמראהו אפל, ואח"כ כאשר ערך עליו את המצופית המגדלת הכיר שהוא רעו בונפלאנד; וזוית הראיה היתה אז אך 7 סקנדים⁽²⁾. והחכם הירדע Schiaparelli בספרו ריא אספראנאמיע דעס אלטען

(1) אין לתמוה על המעיינים שהאריכו את השעור הזה לאחד מק"ס. כי העיון הזה לא נעשה ע"י קפליער בעצמו שכולד כשמנה עשרה שנה אחרי כן בשנת 1671, כי אם ע"י תוכנים אחרים שלא היו בידם כלים מדויקים היטב ומצופיות מקרבות לא היו להם כי נתגלו אך כששים שנה אחרי כן, והראיה בעינים ערומות אינה נותנת לנו את הדברים בגדלם האמתי, וכל דבר מבחיק-על גבי אפל נראה למראה עינים גדול מאשר הוא באמת. החיון הזה ידוע בתכמת השבע כשם אירודיאציאן ואני אקרא לו בשם "הגרמה", וסכתו כי קרני האור אינם טעמצמים פעולתם על מקום עוד הרשת שבועין שהם נופלים עליו אך יוצאים ועוברים את גבולם ומעוררים גם את עצבי הראות הסמוכים, ושיעור התגרמה במצופיות המקרבת יתקטן עד שבעשה לשיעור בלתי מורגש עוד.

(2) החכם גינטר (אונטערזוכונגען צור געשיכטע דער מאטהעמאמישען וויסענשאפטען צד 297) בתשענו על הבחינות שהכאתי בשם הומבולד בדרך ראיית הדברים הקרובים אל העין, יאמר כי על פיהן נוכל לקבוע את שיעור חלק המואר של הירח, בראשית הראות לסקנדה

מעטמאמענמעס (סימן 68) יאמר גם הוא כי בדרך גסה, אם לא נשים לב כי אם אל הפרטים הראשיים הדרושים לדבר, נוכל לומר כי הירח יראה בפעם הראשונה אחר המולד לעת ערב בהיות השמש כשש מעלות מתחת לאופק. אבל השיעור הזה יעלה בידינו בהיות קשת המרחק גם הוא כשש מעלות, ויהיו קצי הראיה לפי דרכנו בערך י"ב מעלות. עפ"י כל הדברים האלה נוכל לקצוב את קצי הראיה מעשר עד י"ב מעלות בקירוב. וראה זה דבר המזה שמצאתי בהלכותיו של הרמב"ם שהוא חשב את זמן הראיה כשליש שעה אחר שקדיח (פ"ד היו) והוא קובע את כל חשבונות מהלכי המאורות על רגע זה, והנה לפי דעתו שקשת הראיה צריכה להיות תמיד יותר מתשע מעלות, הנה זמן הראיה בתכלית קטנו צריך להיות יותר מל"ו מינוטין, ואם לא נאכה להגיה בדבריו שצ"ל שלשה חומשי שעה אפשר לשער שהיו לו גם גבולים קצרים ביותר, וכנבולי האחרונים שאינם צריכים באמת כי אם כשליש שעה ולא הסכים להם, אבל כשיעור זמן הראיה שהדקדוק בו אך למותר נמשך אחריהם (שלא בכונה!).

ג. דרכי ההקרבה אצל הקראים.

דרכי ההקרבה השונים אם מעט ואם הרבה אצל חכמי הקראים יתחלקו בכללם לשני מינים: האחד משמש לקבוע את יום ראש החדש מראש ע"פ השקפה על מעמד הירח בסוף החדש היוצא, והשני משמש לקצוב למספר בראשית ימי החדש השני את היום שהיה ראוי להיות ראש חדש. אל המין הראשון יחשבו: א) ההקרבה ע"י מלאים וחסרים. שאם עשינו ארבעה חרשים מלאים משני שלא נראה הירח בזמנו צריכים אנו לעשות בכל אופן את החמישי חסר (ולדעת אחרים עושים חמשה אבל לא ששה. ע"י בספר גן ערן ענין קדוש החדש פרק י"א ובספר אדרת אליהו ענין קדוש החדש פרק ט"ו, ולשון ההר"ם כבר הבאנו למעלה). וכן אם עשינו שלשה חרשים חסרים בראיה הירח זקוקים אנו לעשות בכל אופן את הרביעי מלא. ב) ההקרבה ע"י הירח הישן. שאם ראינו את הירח שחרית באחד מימי החדש האחרונים סמוך לפני הנגן החמה בידוע שלא יראה הירח למחרתו בערב וקובעים ר"ח

אחת בקירוב, ובפרט בארץ ישראל שאיורה זך ביותר והשמים מבהרים להחשוך. זווית הראיה של סקנדה אחת סמונת עם קשת המרחק של שתי מעלות ושני שלישי מעלה. ולפי זה ראתה הירח שחרית בסוף וערבית במערב תחת צריכה להיות מן החזיונות הנפוצים ביותר. אבל קשה לסמוך על גבול קטן כזה שאינו לקוח מן הנסיון ומיוסד אך על הסברה בלבד.
 (1) וידידו הרצי"ה יפה העירני על דברי הרמב"ם בפירושו למשנת כיצד היו בודקין (ד"ה פ"ב) שכתב על "חשבון (קצת) [קשת] הראיה" בלשון הזה: "ובעלי החשבון מכל האומות והפולסופים ח"ל ק"ו. בו ועד הנה נמשך הדבר. ועדין לא נתברר אצלם שיעורו באמת".
 ובענין השיעור שש מעלות עיין עוד בסוף ההערה (סימן ג') הסמיכה.

ביום השלישי, מפני שכלל ביום שהורח מתכסה שני ימים ומחצה (וה'ל ההרסי : אם בכ"ו לחדש) בטרום בקר בעוד לילה יעלה, ברור כי גם למחר יעלה ויראה לעין ואם לאו לא, ואם כאור בקר יעלה מן המזרח וידעיכו השמש כוריהתו בניצוצותיו מאז לא יעלה עוד ליום סחר להראות לעין כמזרחו ויסתר בכ"ח ובכ"ט ימיו, וכל' יום ראש חדשו... כי נספור ב' ימים כסויו וכיום שלישי ראש חדש, אשכל הכפר ס"י קס"ו). למין השני יהשבו : ג). ההקרבה עם השמשי, וענינה שאם נראה הירח בתחלת החדש יחד עם שקיעת החמה אינלאי מלתא למפרע שאפשר היה לירח להראות בערב יום שלפניו וכיום שעבר היה ר"ח (גן עדן ס"יב ואדרת אליהו ס"ז). ד). ההקרבה מבעוד היום גדולי, וענינה שאם נראה הירח ב' שעות ויותר לפני שקיעת השמש, ברודע שאפשר היה לירח להראות בערב שהיה לפני כן קרוב לשני ימים, והערב הזה הוא ערב יום שלישי (אדרת אליהו ס"ק ט"ז). ה). הקרבת השרות, שאם שמש אור הירח בתחלת החדש משך שתי שעות אחר ששקעה החמה ברודע שאפשר היה לירח להראות בערב שלפניו, והערב הזה הוא ערב יום שני (גן עדן ואדרת אליהו שם).

בחדשי ניסן ותשרי, שיש בהם מועדים שהעובר בהם חייב כרת, אם לא היה בהם סימן הקרבה אמתי עושים שני ימים ר"ח מספק (גן עדן ס"יב ואדרת אליהו ס"י ט"ז, ומדברי ההרסי, אשכל הכפר ס"י קס"ו, נראה שגם בכל חרשי השנה המסופקים עושים ר"ח שני ימים).

במקום ששתי הקרבות סותרות זו את זו, האחת אומרת להסר את החדש והשנית אומרת למלאותו, הרבר תלוי בשקול הדעת וסומכים על אותה הקרובה יותר לוראי. אם למשל בכ"ו יום לחדש כשחרית נראה הירח ונעלם מיד בניצוצי השמש, הדין נותן לעשותו חסר (הקרבה ב) אבל מה נעשה אם יקרה כזאת אחר שכבר עשינו שלשה חדשים חסרים עיי שנראה בהם הירח בומונו והדין לעשות את הירח מלא (הקרבה א)? במקרה כזה סומכים על סימן הקרבת החדשים החסרים שהוא סימן חזק יותר מסימן הקרבת הישן ועושים את החדש מלא, ולהסך, כשהיו ארבעה חדשים מלאים זה אחר זה, והדין נותן לעשות את החמישי חסר, והישן נראה בכ"ח לחדש שחרית שהוא סימן מוכיח שהחדש מלא, סומכים על סימן הקרבת המלאים שהוא סימן חזק יותר מסימן הקרבת הישן (גן עדן סוף פרק י"א).

אם נשוה את ההקרבות ממין השני (ג' ד' ה') עם רברי ההרסי ונדקדק בהם יפה נמצא כי את השתים האחרונות הוא כולל יחד ומוסף עליהן עוד סימנים אחרים אלא שאינו קוצב את גכולם במספרים (ואולי הוא הרבר שבעל האדרת (פרק ט"ז) קורא את שם ר' אהרן בעל גן עדן ועין חיים על הקרבת השרות, מפני שקצב אותה במספר שעותיה וגם האריך מאד בכאור סתתה ומעמה). הגה כה דבריו : אחרי זאת (אחרי שקבענו ר"ח שני ימים מספק) כשנודע לנו מראייתו מרומנו וגבהו ושמושו ומשעור הרחקתו מן השמש, נשוב לקדש ולהגדילה (אולי צ"ל : ולהגבילה, כלומר

להגביל למספר את היום שחל בו (ריח) . . . אם כשעור מדת הרחקה כל יום ויום בישנותו כן הוא שיעורו בחידושו ברור לנו כי מאמש יום קדושתו, אותו היום שעבר קדש בעדותו, ואם סהות משעור הרחקה כל יום ממערב עד ראייתו וראי למחר קדושתו . . . גם רזמו ונבחו, דום וזובה קרנותיו כשיעורו וגדלו ועכו וארו עוכי וגדולת גופו והגברת אורו בשבילו ומסלולו, מכל אלה נבין וגשוב מספקתו ונעמוד בעקרו ומסלוליו (אשכל הכפר סי' קס"ז). מלת שמושו של ההדסי נראית מכוונת עם מלת שרותי של בעל גן עדן ומורה על הזמן שיחאחר הירח לשקוע אחר השמש, ומלות הרחקתו מן השמשי אפשר שיכללו בתוכן את שעור הזמן שיראה הירח לפני שקיעת החמה ומכוונת אל ההקרה, מבעוד היום גדול. אכן בענין ההקרה עם השמש דעת ההדסי שונה בעיקרה מדעת בעל גן עדן והאדרת. לפי דעתו אפילו אם נראה הירח בסוף יום שלשים יחד עם שקיעת החמה קובעין ריח ביום ל"א, אלא שיש בזה שחי חלוקות: אם בליל זמנו היו פני המערב מעוגנים ובסוף יום שלשים נראה הירח, בין שנראה בין השמשות בין שנראה עם השמש עושים ריח או ריח שני ימים מספק, אבל אם היה בליל זמנו האויר צלול ורך והירח לא נראה קובעים ריח ביום ל"א בלבד אע"פ שלא נראה הירח גם בלילו, מפני שתולים העדר ראיית הירח בליל ל"א בסיבות חיצוניות, שהמקום נמוך וכיוצא, וכן אם נראה בסוף יום שלשים אפילו אם נראה עם השמש אין עושים ריח אלא יום ל"א בלבד, ואין אומרים הואיל ואור הירח חזק כל כך עד שנראה עם השמש אפשר שהיה יכול להראות עוד בלילה שלפניו וזה שלא ראינוהו היה מפני סיבה חיצונית ונעשה מספק שני ימים, אין אומרים כן, כי מאחר שהיה המערב כהיר אנו אומרים להפך: הואיל ולא נראה חזקה שלא הגיע עוד זמנו להראות, והגני נוחן בזה את דברי ההדסי בלשונו: אם נסתפקנו במזרח בישן ובמערב כחדש מפני קשור העננים ואחרי זאת יראה העד (הירח) בל"א יום טרם ערב (כלומר עם השמש) או בסנות ערב (כ"ן השמשות) ספקה לנו ונקדש שני ימים חדשך, ואם היה המערב כהיר (גם בליל שלשים גם בליל ל"א) ולא נראה (אפילו בליל ל"א) כי מקום הראיה נמוך ועמוק בראייתנו אין ספקה לנו, ביום ל"א קדושו כמצוחך, כי אין יותר לנו מל"א יום בקדושו, ואפילו אם נראה העד (בליל ל"א) טרם סנות ערב (כלומר לפני בין השמשות) בערב עדות חרושו וקדושו. וראוי להעיר כי בענין ההקרה עם השמש, שאנו מדברים עליה, גם בעל האדרת סותר את דברי עצמו, כי למעלה מזה (בפרק ח') אמר כי, לפעמים נראה החדש עם השמש סמוך לשקתי"ח וזה כשתהיה קשת הראיה בנידולה" ובכ"ן לא יקבע ריח אלא לאחר הראיה ולא לפני, עייש. וכבר עמד על הסתירה הזאת בעל אור הלכנה (ח"א שער ט').

בהקרבות כאלה או דומות לאלה השתמשו הקראים עוד לפני ההדסי, כי כן מצאנו ללוי בן יפת (הביאו בעל האדרת בפי"א) האומר: אם בראש חדש תשרי יקרה (ספק) כזה, נעשה שני ימים (ראש השנה), ויום הנספרים נעשה יום אחד, מפני שבתשעה ימים שיש ביניהם על כל פנים יראה הירח ונעשה בהקרה בן כסה ימים הוא, ונברור ראש החדש באחד משני הימים ההם המסופקים אם הראשון

או השני כפי ההקרה שיקריבו הדיינים ההם אשר בזמן ההוא, נכתוב על פי התורה אשר יורוך וכו'.

כל ההקרות האלה, שלא היו מיוסרות על חשבונות מדויקים ולא היו כי אם פרי בחינות נסות, לא נתקבלו מאת חכמי הקראים מה אחר; ונפלטו בהן הקהלות עד מאד ברעותיהן, עד אשר על ידי זה נעשו לכתות כתות, וריב ומחלוקת לא מסקו בתוכן. (כאשר יספר כל זאת בארוכה החכם הקראי ר' יצחק בספרו אור הלבנה היא שער י"א). עד אשר כמאה שנים לפנינו קם החכם ר' יצחק הזה וערב את לנו לסור ממנהג אבותיו ואבות אבותיו אשר חשבו את כל הקובע מועדות על פי חשבון למעונן ומנחש, וכשהענו על חכמת החכונה ביטל את כל ההקרות למיניהן, וישם תחתיהן את חשבונות הראיה. ואם אמנם רבים ועצומים היו מחקוסמיו סוף סוף נתקבלה שיטתו מאת חכמי הקראים שבאו אחריו אשר הרחיבו לכתת עוד יותר ממנו. בעל אור הלבנה בשומו לו ליסוד את מושג השם חדש לפי הגדר אשר שם לו הומון שיתחדש בו אור הירח בשיעור שיראה לשוכני חבלי גור אומר שאין אנו נוקטים בלל לראיית הירח ממש, ועלינו לקדש את החדש בזמן שראוי להראות בו על פי חשבון. ובמצאו בזמנו שנראה הירח פעם אחת בזמן שקצי ראיתו היו גדולים מעט מ"ג מעלות, חרץ משפט שככל עת שיצא לנו בחשבון שהגיע הירח לקצים כאלה הוזהר עלינו לקדשו. הגנו רואים מזה כי בעל אור הלבנה הולך בשיטתו זו אחרי הרמזים בחלכותיו, אבל נברל ממנו בשני דברים: האחד כי המעים את מדת הקצים שקצבה הרמזים לכיב מעלות ועוד והוא העמידם על י"ג ועוד, והדבר השני שהרמזים נוחן שיעור גם לקשת הראיה לבה, ואפילו אם האורך הראשון גדול מאד בכל זאת אין מקדשים את החדש אלא אם כן קשת הראיה גדולה מתשע מעלות, ולדעת בעל אור הלבנה שיעור קשת הראיה במשהו, ובלכך שתהיה קבוצתה עם האורך הראשון י"ג מעלות ועוד, והוא מוצא שברחב סיה מעלות כבדור הארץ אפשר לירח להראות אם קשת הראיה גדולה אך עשרה דקים (אור הלבנה דף מ"א). קרובו ובעל מחלוקתו של בעל אור הלבנה ר' שמחה מקונסטנטינה רצה להגדיל דרך פשוטה עוד יותר, וכפי דברי החכם כבויוץ בתולדות בעל אור הלבנה אשר בחחלת הספר, הייב לקדש כל ירח בקשת הראיה שש מעלות באפסים ובגלילות (נראה שהכונה בכל האוסקים והגלילות), וכבר ראינו למעלה הערה כי כי כן גרר גם התוכן Schiaparelli את זמן ראית הלבנה החדשה, לא כן עשה אבן ישיר בלוח מולדותיו וקביעותיו לפיו שנה שהדפים בגולווא, שלא חש כלל לקשת הראיה. כי אם אמנם לא נלה בלוחותיו את היסוד אשר נשען עליו בחשבונותיו, בכיו המדקדק בהם היטב יראה שפעמים רבות ישקע הירח לפני השמש, וככיו יקבענו לריה, מפני שהאורך הראשון הגיע לגבול אשר קצב לו. וכן עשה החכם הקראי יהודה כובזוב בספרו בינה לעמים חיב, כי קובע הוא כל חשבונותיו על האורך הראשון בלבד שמדתו ארבע מעלות ויותר מעט. כדי שיקבל הירח אור מורגש מן השמש, ואיננו חושש לקשת הראיה ואפילו אם ישקע הירח קודם השמש אין בכך כלום וקובעים

ריח באותו ערב. כפי דבריו שם הסכימו לזה כל חכמי הקראים האחרונים: ישיר ואבן ישיר ואבן רשיף, ריד כוכיוב ורימ סולטנסקי, כי חרוש הירח הוא עיקר בקרושי החרשים. (אולם מה שהזכיר בין החכמים האלה גם את בעל המבחר ובעל אור הלבנה עשה זה כפי הגראה אך כדי להתלות באילנות גדולים, כי באמת לדעת בעל המבחר אין קידוש החורש אלא על פי הראייה, ולפי דעת בעל אור הלבנה צריך שיהיו קצי הראיה יותר מייג מעלות, וקשת הראייה על כל פנים במשהו, כדי שישקע הירח אחר השמש).